

**Mátrai Julianna:**  
**A kisebbségi magyar pártok politikai stratégiái Közép- és Kelet-Európában**  
**I. rész**

*(Az eredeti teljes terjedelmű tanulmány a cambridge-i Global Security Fellowship Initiative (GSFI) megbízásából és támogatásával 1998-ban angolul készült. Ezúton szeretnék köszönetet mondani cambridge-i kollégáimnak, és mindazoknak, akik az adott régióban kutatóútjaim során segítségemre voltak.)*

**I. Bevezetés**

**1. A nemzetiségek közötti együttműködés esélyei Közép- és Kelet-Európában**

Az elmúlt évtized véres háborúi a Balkánon, a volt Szovjetunió területén és néhány harmadik világbeli országban ismételtelen felhívták a nemzetközi közösség figyelmét arra, hogy milyen nehéz és költséges az etnikumok között már elhatalmasodott erőszak megállítását. Következtetésképpen egyre nagyobb hangsúlyt kap a konfliktusok megelőzése a többnemzetiségű társadalmakkal rendelkező régiókban. E régiók egyike Közép- és Kelet-Európa, a magyar kisebbség pedig az egyik legnagyobb kisebbsége Romániában, Szlovákiában, Ukrajnában és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban.

Az 1989-es forradalmak idején a magyar kisebbségek szükségesnek érezték, hogy saját szervezeteket hozzanak létre. Együttműködést ajánlottak a demokratikus erőknek, és azt remélték, hogy a többségi nemzetek viszonzásként elismerik őket társnemzetként, az új demokratikus állam alkotórészeként. A 90-es évek közepén azonban a magyar kisebbségek helyzete és szervezeteik viszonya a nemzeti többség pártjaihoz még mindig messze elmaradt ezektől az elvárásoktól. Annak ellenére, hogy általános körülményeik az 1989 előtti időszakhoz képest valamelyest javultak, ők maguk rosszabbnak ítélték meg a helyzetüket a kulturális és oktatási jogaik elleni folyamatos támadások miatt. Szervezeteik és a többségi demokratikus pártok közötti kezdetben ígéretes viszony pedig, néhány együttműködésre irányuló kísérlet ellenére, az évek során erősen konfrontációs jelleget öltött. A helyzetet súlyosbították még a kölcsönös történelmi sérelmek, az átalakulás társadalmi és gazdasági nehézségei és az alkalmazott nacionalista politikák is, és komolyan felmerült annak a veszélye, hogy a meglévő feszültségek nyílt konfliktusba csapnak át.

Az így kialakult helyzet veszélyességét felismerve ezen tanulmány írója azt a célt tűzte maga elé, hogy felkutassa egy olyan politika elemeit, amely etnikumok közötti együttműködések kialakításával és stabilizálásával alkalmas a felvázolt feszültségek oldására. Első lépésként a kisebbségi magyar és a többségi pártok által alkalmazott politikai stratégiák kerültek elemzésre, mivel ezekben az országokban a pártok nagymértékben képesek befolyásolni a társadalmi és politikai eseményeket.

Fontos itt megjegyezni, hogy e tanulmány nem morális szinten kezeli az együttműködést, hanem mint egy racionális stratégiát. Az etnikai kisebbség és a többség közötti hatalmi aszimmetria ugyanis lehetetlenné teszi a kisebbség számára konfliktusos stratégiák nyereséges használatát, hacsak nem kap külső támogatást egy harmadik szereplőtől (Axelrod 1984). A magyar kisebbségek nem számíthatnak meghatározó külső segítségre konfliktusos stratégia alkalmazása esetén. Ami az etnikai többséget illeti, ők ugyan szerezhetnek relatív nyereséget ilyen stratégiák alkalmazásával, de ezt a nemzetközi közösség egyre szigorúbban bünteti.

Amennyiben a szereplők tudatában vannak ezen korlátoknak, akkor az etnikumok közötti kapcsolatokat az együttműködésnek kellene meghatározni, vagy legalábbis ilyen tendenciát kellene mutatniuk. A magyar kisebbségi és a többségi pártok interakciójának vizsgálata azonban ezt a feltételezést nem igazolja, hanem együttműködéses és konfliktusos viszonyok váltakozására mutat rá. Mindez arra enged következtetni, hogy a fenti számítások mellett más tényezők is szerepet játszanak a szereplők stratégiai döntésében. Ezen tényezők megállapítására az etnikai konfliktusok, együttműködések és tárgyalások elméleteit alkalmaztuk, és a következő hipotéziseket állítottuk fel:

**a) A pártok közötti interakciót befolyásoló tényezők:**

Együttműködéssel és vereséggel kapcsolatos múltbeli tapasztalatok (a múlt árnyéka) nagymértékben meghatározzák egyrészt a konfliktus és együttműködés közötti választást, másrészt a már kialakult együttműködés stabilitását (Axelrod 1984). A pozitív tapasztalatok esetleges hiányát azonban kompenzálni lehet az együttműködésből fakadó magas nyereség biztosításával (a jövő árnyékának növelésével).

Párton belüli és pártok közötti változások kölcsönhatása. A pártok közötti interakció párton belüli változásokhoz vezethet, ami változást eredményezhet az adott párt preferenciájában. Értelemszerűen, változás egy párt preferenciájában kihathat más pártokkal való interakciójára (Zartman 1995). Az együttműködés stabilizálása érdekében célszerű a párt támogatóinak lehető

legszélesebb körét az abból fakadó előnyökből részesíteni.

b) A pártok közötti interakciót befolyásoló külső tényezők:

A magyar kormány külpolitikája nagymértékben befolyásolja a kisebbségi magyar és a többségi pártok együttműködés és konfliktus fölötti döntéseit. Amennyiben radikális kisebbségi követeléseket támogat, az az etnikumok közötti kapcsolatok romlásához vezethet. De hozzájárulhat együttműködés viszonyok kialakulásához is, bár eszközei - a többségi párt viselkedésének befolyásolására - korlátozottak.

- A nemzetközi közösség - a konfliktus költségeinek és/vagy az együttműködés várható nyereségének növelésével - befolyásolhatja az etnikumok közötti interakciót (Bruszt-Stark 1994). A leghatékonyabban az integráció és/vagy szövetség hiteles ígéretével tud befolyást gyakorolni.

A fent meghatározott tényezők befolyását vizsgáltuk a kisebbségi magyar pártok és a romániai, szerbiai, szlovákiai és ukrainai többségi nemzeti pártok kapcsolatának alakulásában, és az így levont következtetések szolgálnak a tanulmány ajánlásai alapjául. Bár a kutatás a politikai pártok közötti interakcióra összpontosít, a VI. fejezet következtetései és ajánlásai kiterjednek a különböző nemzetiségek békés együttélése szempontjából meghatározó olyan más területekre is, mint az oktatás, a helyi önkormányzatok, a civil társadalmi szervezetek stb.

A bevezető második alfejezete az etnikai konfliktusokkal és azok megelőzésével foglalkozó elméleteket tekinti át, különös tekintettel a stratégiai interakciós megközelítésre, amely az etnikai kisebbségek közötti kapcsolatokat interakciók sorozatából álló folyamatként modellezi. Ezt követi az esettanulmányokat tartalmazó négy fejezet. Az esettanulmányok következtetéseit és az azokból adódó ajánlásokat a VI. fejezet tartalmazza.

## 2. Az etnikai konfliktusok elméletei és az interakcionista megközelítés

Az etnikai konfliktusokat, megelőzésüket, kezelésüket és megoldásukat igen gazdag és meglehetősen interdiszciplináris irodalom tárgyalja. Történészek és szociológusok - Deutsch, Hobsbawm, Gellner és Anthony D. Smith - az etnikai és nemzeti identitás történeti fejlődését hangsúlyozzák. Amíg Smith az "ethnie" pszichológiai tartósságát hangsúlyozza (Smith 1986), addig az instrumentalista Deutsch, Gellner és Hobsbawm szerint a nacionalizmus a modernizáció terméke, amely fokozatosan el fogja veszíteni jelentőségét a posztmodern korszak közeledtével. A primordialisták és instrumentalisták nézeteit gyakran (ők maguk is) szembeállítják egymással, egy dologban azonban mindenképpen egyetértenek: történelmi beágyazódottságuk miatt a nemzeti és etnikai identitások hatalmas társadalomszervező és -mobilizáló erővel rendelkeznek.

Ezt a felismerést osztja a jelen tanulmány is. Elvetjük azt a játékelméleti premisszát, miszerint az etnikai identitások statikusak és/vagy megváltoztathatatlanok lennének (Axelrod 1984). Vizsgálódásaink sokkal inkább arra engednek következtetni, hogy a gazdasági és társadalmi környezet változásai, valamint a kisebbségek asszimilációjára, illetve integrációjára irányuló politikák meghatározó befolyással vannak az etnikai identitások alakulására (Hoffmann 1963). Hasonlóképpen érvel Donald Horowitz is, aki szerint az etnikai közösségek kohéziója nem állandó, és strukturális intézkedésekkel az etnikai feszültségek enyhíthetők (Horowitz 1985).

Flexibilis identitásokat feltételez Bruszt és Stark stratégiai interakciós modellje is (Bruszt-Stark 1991). A szerzők a lengyel és magyar politikai rendszerek demokratikus átalakulását összehasonlítva megállapították, hogy a rezsim és az ellenzék közötti stratégiai interakciók más és más politikai intézményrendszer kialakulásához vezettek a régióban, attól függően, hogy mikor és milyen mértékben alkalmaztak együttműködést és/vagy konfliktust. Érvelésük szerint interakció közben megváltozhat a szereplők szemlélete a másik stratégiáját, saját stratégiáját és politikai identitását illetően, és ez szövetségek különböző kombinációját teszi lehetővé a keményvonalasok, a reformerek és az ellenzék radikális és mérsékelt erői között. A percepciók és a stratégiák változását nem csak az interakció során szerzett új információ eredményezheti, hanem olyan külső befolyásoló tényezők észlelése és értékelése, mint a térség más országainak átalakulása és a Szovjetunió. Bruszt és Stark modelljének különösen nagy értéke, hogy az interakciót mint folyamatot értelmezi.

Ahhoz azonban, hogy Bruszt és Stark modelljét etnikumok közötti kapcsolatokra is alkalmazni tudjuk, a következő pontosításokat kell megtennünk:

a) Az etnikai identitások interakció alatt többnyire csak módosulnak, megváltozásukról csak hosszú távon lehet beszélni.

b) Összefüggést kell felállítani az átalakulásokat vizsgáló stratégiai interakciós elmélet és a négy esettanulmány között. Ebben segítségünkre van Guillermo O'Donnell "második átalakulásról" alkotott elmélete (O'Donnell 1994), amely rámutat arra, hogy sok latin-amerikai új demokrácia nem nevezhető konszolidáltnak, hanem csak formálisnak, mivel a demokrácia intézményeit ugyan már kiépítette, de hiányoznak az intézményes demokratikus viselkedési minták.

Érvelése szerint az elnök és a kormány szabad megválasztását második átalakulásnak kellene követnie az intézményes reprezentatív demokrácia felé, bár arra nincs semmiféle biztosíték, hogy ez valóban be is fog következni. A közép- és kelet-európai országok politikai rendszere sok hasonlóságot mutat az O'Donnell által vizsgált esetekkel. Mind az ellenzék, mind a magyar kisebbség követeléseit értelmezhetők egyfajta második átalakulás támogatásának egy demokratikusabb rendszer létrehozásának érdekében.

a) Választásunkat - miszerint kutatásunkat pártokra összpontosítjuk - igazolja az a tény, hogy Romániában, Szlovákiában és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban a pártoknak fontos szerepe van az etnikai konfliktusok kezelésében a civil társadalom gyengesége miatt. Kivételt képez ebből a szempontból Ukrajna, mivel ebben az országban a pártok igen gyengék, és a politika központjában a köztársasági elnök és különböző gazdasági érdekekért lobbyzó parlamenti

képviselők állnak.

b) Fontos tisztáznunk, hogy milyen értelemben használjuk a "nemzeti kisebbség" kifejezést. Az európai irodalom ugyanis, néhány észak-amerikai kutatóval egyetemben, az őshonos kisebbségeket nevezi nemzeti kisebbségeknek. (Will Kimlycka munkája különösen értékesnek mutatkozik abból a szempontból, hogy rávilágít az emigráns és a nemzeti kisebbségek, illetve követelései és azok következményei közötti különbségekre [Kimlycka 1995].) A kisebbségi magyarság is többnyire nemzeti közösségként határozza meg magát.

Miután tisztáztuk a stratégiai interakciós modell alkalmazhatóságának feltételeit, közelebbről meg kell határoznunk a vizsgálat szereplőit is. Bruszt és Stark az átalakulási folyamatok eredményének különbözőségének magyarázatakor a szereplőket egyrészt a hatalomhoz, másrészt pedig a változáshoz való viszonyuk alapján határozza meg (Bruszt-Stark 1991). Így különbséget tesznek a keményvonalas és reformista kommunisták, illetve és a radikális és mérsékelt ellenzékiek között, függetlenül attól, hogy esetenként ezek a kategóriák nem jelennek meg elkülönült szervezeti formában. Hasonló kategóriákat állítottunk fel a romániai, szlovákiai, jugoszláviai és ukrainai pártok interakciójának vizsgálatakor, csak éppen egyrészt a modernizációhoz, másrészt pedig a nemzeti kisebbségek jogaihoz való hozzáállásuk alapján. Az első kritérium szerint keményvonalas és modernizáló pártokat különböztetünk meg, a nemzeti kisebbségek jogaihoz való viszonyuk szerint pedig radikális és mérsékelt erőket kell figyelembe vennünk. Modernizálónak nevezzük azokat a szereplőket, stratégiákat és politikákat, akik/amelyek az intézményesített reprezentatív demokrácia elérése érdekében egy második átmenetet kívánnak végrehajtani.

A tanulmány egyik legfontosabb előfeltevése, hogy a szereplők preferenciái változásokon mennek keresztül az interakció során, és ezért időről időre újra meg kell határozni azokat. A felállított kategóriarendszer tehát nem statikus, hanem tükrözi a szereplők álláspontjának változásait a megadott paraméterek között, a pártokon belüli és a pártok közötti viszonyokat.

Kutatásunk során történeti elemző megközelítést alkalmaztunk, és vizsgáltuk az 1989 és 1997 közötti időszak eseményeit. Különösen nagy figyelmet fordítottunk a többpártrendszer kialakulásának sajátosságaira az adott országokban a rendelkezésünkre álló pártok dokumentumok és újságcikkek alapján. Az etnikai pártok interakciója dinamizmusának megragadásához az idevonatkozó politikatudományi irodalomból, újságcikkekből, on line szolgáltatásokból és hazai, valamint nemzetközi dokumentumokból jutottunk értékes információkhoz. Mindezen felül a szerző tanulmányúttjai az érintett országokban nagymértékben segítettek az anyaggyűjtést és a rendelkezésre álló információk megfelelő kontextusba helyezését.

## II. Románia

Elsőként a Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége (RMDSZ) és a többi romániai párt interakciójának bemutatásával kívánjuk demonstrálni, hogy az interakció során szerzett tapasztalatok befolyásolják a szereplők preferenciáit. A pártok közötti és a párton belüli változások kölcsönhatását illetően pedig kimutatjuk, hogy az Iliescu-rezsim késlekedése ígéreteinek beültetésére vonatkozóan meghatározó szerepet játszott az RMDSZ belső radikalizálódásában. Ugyanakkor a radikálisok és a mérsékelték közötti feszültségek miatt nem volt világos, hogy mi a magyar szervezet álláspontja az autonómiával kapcsolatban, s ez lehetőséget nyújtott a román keményvonalas pártoknak a magyar követelések extrém, konfrontációs értelmezésére és konfrontációs reakciókra. De a különféle autonómiakoncepciók lebegtetése felkelte a román demokratikus ellenzék gyanakvását is, amely csak tovább erősödött a keményvonalasokkal való interakciójuk nyomán. A román pártok iránti való radikalizálódása pedig tovább erősítette a radikálisok pozícióját az RMDSZ-en belül. Mindez azt eredményezte, hogy az RMDSZ 1995-re feladta az együttműködést, továbbfejlesztette és megerősítette belső szervezeteit, és elszigetelő, konfliktusos politikát folytatott.

Ami a külső tényezőket illeti, a nemzetközi közösségnek meghatározó szerepe volt abban, hogy létrejöjjön a román demokratikus pártok és az RMDSZ közötti jelenlegi együttműködés. A Román Demokratikus Konvenció (RDK) és a Demokrata Párt (DP) felismerte, hogy Románia euroatlanti integrációjához elengedhetetlen a nemzeti kisebbségek kérdésének európai szintű megoldása, és ezért 1996-ban bevonták az RMDSZ-t a kormánykoalícióba. A nemzetközi közösség befolyását bizonyítja továbbá a romániai magyar kisebbség jogállását is rögzítő román-magyar alapszerződés aláírása és ratifikálása. A magyar kormány külpolitikájával kapcsolatban pedig megállapítható, hogy mind a korábbi konfliktusos viselkedés eszkalálódásában, mind pedig a későbbi együttműködéses viszony kialakulásában szerepe volt.

### 1. A romániai esettanulmány kategóriái

Tekintettel a romániai pártok nagy számára, a keményvonalas és modernizáló kategóriákkal koalíciókat jelöltünk meg. Az 1990 és az 1996 között kormányzó román pártokat mint keményvonalasokat kell jellemeznünk, annak ellenére, hogy a Ceausescu-rezsim bukása idején modernizáló ígéreteket tettek. 1994-től a Demokratikus Szocializmus Pártja (DSZP) által próbálta mérsékelt középpártként "eladni" magát, hogy a parlamenti többség biztosítása érdekében különböző extrém nacionalista pártokat vont be a kormányzásba. Csakhogy ezek a pártok ellenzékként éppen azt vetették a kormány szemére, hogy túlságosan toleráns a magyarok felé. Mindez oda vezetett, hogy a kormánykoalíció és más extrém pártok elvetettek minden olyan igényt, amely elősegítette volna a magyar nemzeti identitás megőrzését, azaz kemény asszimilációs politikát folytattak. 1992-ben Petre Roman volt miniszterelnök kilépett az Iliescu vezette Nemzeti Megmentési Frontból (NMF), és megalakította a Demokrata Pártot (DP), amely az 1996-os választásokra egy európai szociáldemokrata értékeket valló meghatározó modernizáló

erővé alakult át. Hasonló fejlődés figyelhető meg a Romániai Demokratikus Konvenció (RDK) esetében is, melynek 1992-ig az RMDSZ aktív tagja volt, majd 1995-ben végleg kilépett belőle. 1995-ben két másik modernizáló erő, a Liberális Párt 93 (LP 93) és a Polgári Szövetség Pártja (PSZP) is elhagyta a Konvenciót annak a kisebbségi kérdésben tanúsított nacionalista álláspontja miatt. A román demokratikus pártok az ország decentralizálását és a helyi önkormányzatok megerősítését követelték. Bár a kormánnyal együtt elutasították a nemzeti kisebbségek kollektív jogait és az etnikai autonómiát - érvelésük szerint ugyanis programjuk megvalósulása egyúttal a magyar kisebbségek helyzetén is javítana, és így egy lépéssel közelebb kerülnének a közösségi jogok eléréséhez. Tulajdonképpen ennek a megvalósításához látott neki az 1996-os választások után a Konvenció megmaradt három pártja, a Paraszt Párt (PP), a Kereszténydemokrata Párt (KDP), a Liberális Párt (LP) koalícióban a DP-vel és az RMDSZ-szel.

Ami az RMDSZ-en belüli mérsékelt és radikális kategóriákat illeti, a jelenlegi vezetés mérsékelt centristaként jellemezhető. A szövetség mérsékeltjei elutasítják az etnikai alapú területi autonómiát, de a személyi, kulturális autonómia valamilyen formáját szükségesnek tartják. Álláspontjuk szerint a romániai magyarság helyzetének rendezése nem képzelhető el Románia további demokratizálódása, gazdasági felemelkedése és az euroatlanti struktúrába való integrációja nélkül. Mindezt a demokratikus román pártokkal együttműködve kívánják elérni, annak ellenére, hogy az ezzel kapcsolatos negatív múltbeli tapasztalataik következtében gyanakvóvá váltak partnereik szándékait illetően. Markó Béla elnök, a Liberális Platform és még számos befolyásos személyiség sorolható a mérsékelték közé, közülük többen a kormánykoalíció tagjai.

A szövetség radikális pólusa szerint az egyetlen kielégítő megoldás a magyar kisebbség helyzetének javítására az etnikai alapú magyar területi autonómia lenne. A radikálisok viselkedése izolacionista, erősen románellenes, politikájuk konfliktusos. Céljuk, hogy rákényszerítsék a román kormányt, hogy autonómiát adjon nekik, és elvárják, hogy minden magyar támogassa őket ebben a harcukban. Gondolkodás- és megközelítésmódjuk vertikális, szerintük az autonómiát először a hatalom legfőbb birtokosaitól kell kicsikarni, majd aztán az alacsonyabb szinteken bevezetni. Ezeket a nézeteket leginkább az Erdélyi Magyar Kezdeményezés képviseli Tókécs László püspök, az RMDSZ tiszteletbeli elnökének támogatásával. Továbbá szoros kötődés feltételezhető Tókécs és az RMDSZ Reform Tömörülés Platformja között is; Markóval szemben ez utóbbi elnökjelöltjét támogatta a püspök követőivel együtt 1995-ben.

## 2. Belső tényezők hatása az interakcióra

Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk, hogy a múltbeli történeti tapasztalatok és a párton belüli és pártok közötti változások kölcsönhatása milyen módon befolyásolja az RMDSZ és a többi romániai párt interakcióját. Bemutatjuk, miként vezetett a román kormány késlekedése a reformok bevezetése és a magyar kisebbség helyzetének rendezése terén az RMDSZ radikálisainak megerősödéséhez, és az autonómia megjelenéséhez a Szövetség preferenciái között. Ez alkalmat adott arra, hogy a keményvonalasok addigi gyanakvása nyílt ellenségeskedésbe csapjon át és a modernizáló pártok addigi együttműködő magatartása is tartózkodóvá váljon. Ez utóbbit az RMDSZ úgy értelmezte, hogy elvesztette a modernizálók támogatását, és maga is feladta az együttműködésre vonatkozó kezdeményezéseit. Így történhetett meg az, hogy amíg 1989 végén és 1990 elején (a keményvonalasok és a modernizálók közötti viszonytól eltekintve) mindenkiben megvolt a hajlandóság az együttműködésre, addig 1995-ben a tárgyalat erők közül senki nem volt hajlandó együttműködni senkivel.

### 2.1. A más államhoz való tartozás és a nemzeti önrendelkezés múltbeli tapasztalatai

Más országokhoz képest Romániában nem sokáig tartott a forradalmi változások által kiváltott lelkesedés és román-magyar együttműködési készség. A román politikai elit általános gyanakvással fogadta az RMDSZ megalakítását, és ezt a gyanakvást csak növelte a Nemzeti Megmentési Front 1990. január 5-én kiadott nyilatkozata, melyben közösségi jogokat ajánlott a magyaroknak. Nem értették, hogy miért tömörültek a magyarok egy külön szervezetbe, és mit szeretnének elérni, amit az NMF-vel vagy más román demokratikus párttal szövetkezve nem tartanak lehetségesnek (Craiu 1995). A romániai magyarok számára azonban az RMDSZ megalakítása egy teljesen természetes és spontán cselekedet volt, amely tükrözte a két világháború közötti Nemzeti Magyar Párt és a háború után alakult és Ceaușescu által 1952-ben betiltott Magyar Népszövetség történelmi tapasztalatait. Az 1989 december 25-én kiadott alapító nyilatkozatban az RMDSZ célul tűzte ki a magyar kisebbség érdekeinek védelmét: többek között az önrendelkezési jogát, az identitása megőrzéséhez való jogát, az államügyekben és a törvényhozásban való részvételhez és a magyar nyelvű oktatáshoz való jogát. Az RMDSZ - ideológiai hovatartozástól eltekintve - kiállt a demokratikus reformok mellett, és támogatásáról biztosította az NMF-t.

### 2.2. A párton belüli és pártok közötti változások kölcsönhatása

Az 1990. januári NMF-nyilatkozatot azonban nem követte semmiféle, a megvalósítás ígérését hordozó rendelkezés. A kormány vonakodása, hogy az 1990. márciusi marosvásárhelyi mézárllás körülményeit kivizsgálta, végül bizalmatlansággá változtatta a magyar politikusok addigi türelmetlenségét. Ezt tovább mélyítette az új román alkotmány, melyben külön hangsúlyt kapott Románia nemzetállam mivolta, és nem tette egyértelművé, hogy vajon a "román nép" kifejezés az egész politikai közösséget vagy pedig csak a nemzeti többséget jelenti-e. Ráadásul a kisebbségi nyelvek használatának szabályozását egy később megalkotandó külön törvény hatáskörébe utalta. Mindezt az RMDSZ úgy értékelte, hogy a román politikai elit nem tekinti a magyar kisebbséget államalkotó nemzetnek, és nem szándékozik eleget tenni azon ígérétének, miszerint érvényt szerez a magyarok közösségi jogainak. Miután az alkotmány tervezetéhez benyújtott módosítási

javaslatait leszavazták, az RMDSZ az 1992. októberi Kolozsvári Nyilatkozatban leszögezte, hogy a magyar kisebbség a román állam államalkotó nemzetének tekinti magát. Ezt konfrontációk sorozata követte a román keményvonalasok és az RMDSZ között, közülük a leginkább említésre méltó az 1995-ben elfogadott oktatási törvény kapcsán kialakult konfliktus. Bár nem teljesen alaptalan a keményvonalasok érvelése, miszerint a törvény megfelel a nemzetközi dokumentumokban megállapított feltételeknek, az azonban kétségtelen, hogy olyan oktatási jogokat von meg a magyar kisebbségtől, amelyeket a törvény elfogadásáig gyakorolhattak. Az RMDSZ határozottan elutasította a törvényt, és ebben némi támogatásra talált a modernizáló ellenzéki pártoknál is.

Az RMDSZ és a román pártok közötti említett konfliktusok növekvő radikális nyomást eredményeztek a Szövetségben belül. Az 1993-as brassói III. kongresszus ugyan a centrista mérsékelt Markó Bélát választotta meg elnöknek, de tiszteletbeli elnök lett Tőkés püspök is, és elfogadásra került egy határozat, amelyben helyi, regionális és kulturális autonómiát követeltek a magyarságnak. Továbbá ezen a kongresszuson született meg az a döntés is, amely szerint az RMDSZ a helyi öngazgatás hiányzó jogi keretei ellenére ki fogja építeni a saját autonóm struktúráit.

A fenti döntésekkel az RMDSZ egyrészt a keményvonalas kormánykoalíció politikájára, másrészt a növekvő belső radikális nyomásra reagált. A brassói kongresszus döntései azonban zavart okoztak a modernizáló pártokkal való kapcsolatában is, akikkel pedig mindaddig sikerült fenntartani némi együttműködést. A kongresszust egy végtelenen tűnő vita követte arról, hogy vajon a magyar követelések az együttműködés előfeltételeiként értendők-e, vagy pedig az együttműködés során vagy eredményeképpen kerüljenek megvalósításra. Az RMDSZ helyzetét a Konvencióban tovább nehezítette, hogy nem tudta egyértelműen tisztázni az autonómiával kapcsolatos álláspontját, mivel a radikálisok és a mérsékelteltek elképzelése e kérdésben mélyen eltért a Szövetségben belül. A román demokrata pártok pedig etnikai szeparatizmustól félve elvetették a Tőkés püspök által támogatott etnikai alapú területi autonómiát, de elképzelhetőnek tartották a Liberális Platform által támogatott alulról, a civil társadalom támogatásával építkező helyi önkormányzatok megvalósítását. Tőkés radikális nyilatkozatai nyomán az RMDSZ centrista mérsékelt vezetése állandó magyarázkodásra kényszerült, ugyanakkor a Szövetség egységének megőrzése érdekében meg kellett védenie tiszteletbeli elnökét is a keményvonalasok támadásaitól.

A "demokrácia versus kisebbségi jogok"-vitán és az autonómia körüli véleményeltéréseken túl a román kormány instabilitása is nehezítette az RMDSZ és a román demokraták közötti együttműködést. Az extrém nacionalista pártok készen álltak arra, hogy biztosítsák a kormány parlamenti többségét, természetesen hatalomért és pénzért cserébe. Mivel azonban ezek a pártok szinte csak a "magyarkérdés" kapcsán fejezték ki álláspontjukat, rövid idő alatt szinte minden román párt napirendjére felkerült ez a pont. Jó példa erre, hogy amikor felmerült a kormányátalakítás lehetősége, a modernizáló Konvenció és a PSZP azzal próbálta alkalmasságát bizonyítani, hogy elhatárolta magát az RMDSZ követeléseitől. A DP és az LP 93 pedig éppen azzal demonstrálták szembenállásukat a kormánnyal, hogy támogató nyilatkozatokat tettek a magyar-román alapszerződéssel kapcsolatban.

A fentiek alapján megállapítható tehát, hogy a reformok elmaradása miatt megváltozott az RMDSZ megítélése a kormánykoalíció szándékait illetően, és ez változásokat okozott a Szövetség preferencia-rendszerében. Feladva a két nemzet békés együttélésének reményét, az RMDSZ befelé fordult, melyet a keményvonalasok szeparatizmusként értelmeztek, de amely a modernizáló pártokat is bizalmatlanná tette. E folyamatok eredményeképpen 1995-re az RMDSZ a politikai spektrum perifériájára szorult.

Az RMDSZ és a román modernizáló pártok közötti jelenlegi együttműködést tekintve két kérdést is fel kell tennünk: a) mi készítette a román modernizáló pártokat arra, hogy kormánykoalícióra lépjenek az RMDSZ-szel; b) mivel magyarázható az RMDSZ preferenciáinak az a megváltozása, hogy feladta az autonómia követelését, és elfogadta az együttműködési ajánlatot?

Ami az első kérdést illeti, tudjuk, hogy a DP korábban is tett már gesztust a magyarok felé, még ha demonstrációs okokból is, és korábbi ellentmondásos hozzáállása ellenére végül a Konvenció is megszavazta a román-magyar alapszerződést. Ahogy Iliescu az utolsó pillanatban az alapszerződéssel próbálta európaiságát bizonyítani, az 1996-os választásokon nyertes két párt a "magyarkérdést" tartotta a legalkalmasabbnak arra, hogy demonstrálja: az új kormány szakítani akar elődje politikájával. (A 3. alfejezetben részletesen ki fogunk térni arra, hogy miért is volt olyan fontos egy ilyen imázs kialakítása.) Az RMDSZ preferenciájának megváltozására kézenfekvő magyarázatnak tűnik, hogy a Szövetség a kormányban való részvételtől olyan engedményeket remélt, amelyek képesek kompenzálni az autonómia feladását. Ne felejtjük el, hogy csak azután radikalizálódtak az autonómiakövetelések és fordult a Szövetség magába, amikor a reformra irányuló követeléseiket elutasították. Az autonómia kérdése a modernizálók hatalomra kerülésével is ellentmondásos maradt, de hihető ígéretet kaptak a magyar kisebbséget érintő más kardinális kérdések rendezésére. Paradox módon éppen az a centrista mérsékelt politika tette lehetővé az együttműködést, amely az autonómiával kapcsolatos álláspontja tisztázásának elkerülésével korábban hátrányára vált az RMDSZ-nek a román modernizáló pártokkal való interakciójában. Ugyanakkor veszélyeztetheti az együttműködést az RMDSZ belső radikális ellenzéke, és ezért fontos, hogy a Szövetség tagsága előtt az együttműködésből fakadó eredményeket mihamarabb fel tudja mutatni.

### 3. Külső tényezők hatása az interakcióra

#### 3.1. A magyar külpolitika befolyása

Bár az 1990 utáni mindkét magyar kormányzat a három legfontosabb külpolitikai célja között fogalmazta meg a magyar kisebbség jogainak védelmezését, mégis eltérően értelmezték az Alkotmány ide vonatkozó előírásait. Az 1990-1994 közötti konzervatív koalíció a magyar nemzet etnikai, kulturális mivoltát hangsúlyozta, amelynek természetes részei a határon túl élő magyar kisebbségek. Ez a nemzetfogalom képezte a magyar külpolitika alapját is, amely közvetett módon ugyan, de nagymértékben befolyásolta az RMDSZ és a többi romániai párt interakcióját. Egyrészt a trianoni szerződés tragikus következményeinek gyakori hangoztatása kiváló alapot adott a román keményvonalasoknak arra, hogy mind az RMDSZ-t, mind pedig Magyarországot Erdély elszakításának szándékával vádolják. Másrészt a magyar kormány azáltal, hogy Tőkés püspök és követői területi autonómia követeléseit támogatta, akaratlanul is hozzájárult az RMDSZ belső radikalizálódásához. Harmadrészt a magyar-magyar autonómiakövetelések hozzájárultak a magyarellenes tendenciák megerősödéséhez Romániában, már nemcsak a keményvonalasok, hanem a modernizálók köreiben is.

Az 1994-ben hatalomra kerülő szocialista-liberális koalíció megerősítette a magyar külpolitika hármás célrendszerét, de alapvető változásokat hirdetett meg a szomszédos országokhoz és a határon túli magyar kisebbségekhez való viszonyában. Érvéle szerint a regionális stabilitáshoz nem elegendő Magyarország integrációja az euroatlanti struktúrákba, ezért Románia integrációját is támogatni kell. Másrészt abból indult ki, hogy sem a magyar kormány, sem pedig az RMDSZ nincs abban a helyzetben, hogy bármiféle autonómiát kikényszerítsen a román többség akarata ellenére, és hogy a magyar kisebbség helyzete csak fokozatosan, a román partnerekkel való tárgyalásokkal és együttműködéssel javítható. A nemzetközi közösség is csak addig tud nyomást gyakorolni Romániára ebben a kérdésben, amíg az integrálódni szándékozik az euroatlanti struktúrákba. A szocialista-liberális kormányzat az előző kormánytól eltérően partnerkapcsolatot és "egyenlő közelséget" kívánt kialakítani a határon túli magyarok szervezeteihez, így az RMDSZ különböző frakcióihoz is.

A jó szándék ellenére e szocialista-liberális politika eredményei kétségesek. Annak ellenére, hogy a kormány ismételten kijelentette, hogy csak a nemzetközi standardoknak megfelelő megoldásokat tud elfogadni, és elutasítja az etnikai alapú autonómiát, a román-magyar alapszerződés tárgyalásakor mégis az igencsak tisztázatlan tartalmú kollektív jogok és autonómia kérdései kerültek a vita középpontjába. Ebből a szempontból tehát, bár szintén akaratlanul, de a szocialista-liberális kormány is némileg hozzájárult az RMDSZ és a román pártok közötti ellentétek mélyüléséhez. Kétségtelenül voltak azonban e politikának pozitív aspektusai is. Szakított az előző kormánynak azzal a politikájával, amely feltétel nélkül támogatta az RMDSZ autonómiaköveteléseit. Felismerte, hogy csak a nemzetközi közösség támogatásával tud hatékonyan közbenjárni a kisebbségi magyarság érdekei védelmében. Mivel a nemzetközi közösség csak olyan követeléseket támogat, melyek megfelelnek a nemzetközi dokumentumok előírásainak, a magyar kormány szorgalmazta, hogy a magyar kisebbség is ekként fogalmazza meg követeléseit. Másrészt a kormány elismerte a modernizáló román ellenzék erőfeszítéseit, és szorgalmazta az RMDSZ-szel való együttműködésüket. Ez a politika nem járt azonnali eredménnyel, de mérséklő hatást gyakorolt az RMDSZ belső viszonyaira, és közvetett módon hozzájárult az RMDSZ mérsékeltebb és a modernizáló román pártok közötti jelenlegi együttműködéshez.

### 3.2. A nemzetközi közösség befolyása

A 90-es évek elején a román diplomáciának sikerült az Európai Unióval és a NATO-val olyan országként elfogadtatnia magát, amelynek teljesítményét a belső instabilitások miatt a többi tagjelölt országtól eltérően kell megítélni. Ennek a különleges megítélésnek következtében azonban a román kormány maga is hinni kezdett abban, hogy az integrációnak vannak alternatív útjai, és hogy a lakosságot drámaian érintő megszorító intézkedések bevezetése nem feltétlenül szükségszerű (Tolnay 1994). Ezekben az években a nemzetközi közösség hatása a román keményvonalasok viselkedésére kimerült a román kormány ígéréteiben, hogy a pénzügyi segélyek feltételeit teljesítik. Később ismerték fel, hogy az EU és NATO toleranciája csak a reformok bevezetésének ütemére terjed ki, de nem azok tartalmára. 1996 nyarán Iliescu elnök a magyar-román alapszerződés aláírásával próbálta pártjának modernizáló jellegét demonstrálni, de ezzel már nem tudta a választások eredményeit befolyásolni.

Az EU és a NATO befolyása akkor vált meghatározóvá, amikor az 1996-os választások győztese Románia euroatlanti integrációját román nemzeti érdekként határozták meg, és felismerték, hogy ehhez nem vezet más út, mint a feltételek teljesítése. Ezért meggyőző bizonyítékát kellett adni annak, hogy radikális gazdasági reformokat fognak bevezetni, barátsági szerződést kellett aláírniuk Ukrajnával, és megoldást kellett találniuk a magyar kisebbség problémáira. Mindezt 1997 júliusa előtt kellett véghezvinniük, amikor is a NATO megnevezte a bővítés első körébe bekerült országokat. E feladatok közül paradox módon éppen az előző rezsim legvitatottabb kérdése, a magyar kisebbség helyzete vált a román modernizáló pártok számára a legkönnyebben teljesíthetővé azáltal, hogy bevonták az RMDSZ-t a kormányzásba.

A nemzetközi közösség gyakorolt némi hatást az RMDSZ politikájára is. A 90-es évek elején számos nemzetközi fórumon, köztük az Európa Tanácsban is gyakran szecesszionista bajkeverőknek tekintették az autonómiát követelő nemzeti kisebbségi képviselőket. Tapasztalva ezeket az előítéleteket, az RMDSZ mérsékelt vezetése felismerte, hogy ügyének nagyobb figyelmet és támogatást tud szerezni, ha azt nem konfrontációs etnikai konfliktusként, hanem a demokrácia hiányosságaira rámutatva konstruktív módon adja elő. E politika eredményeként a nyugat-európai politikusok tájékozottsága mára jelentősen javult, olyannyira, hogy mint követelmény Románia integrációjának feltételei közé bekerült az ottani magyarság helyzetének

demokratikus megoldása is.

#### 4. Megjegyzések

Az RMDSZ és a demokratizálódó román pártok között létrejött együttműködés ugyan mindenképpen üdvözlendő, szólnunk kell azonban néhány, az együttműködés stabilitását veszélyeztető tényezőről is. Bár a koalíció nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy beváltsa a magyar kisebbségnek tett ígéreteit, az oktatási törvény módosításakor azonban a saját sorai között is ellenzékre talált. A román partner eme kiszámíthatatlansága és a közelgő RMDSZ-kongresszus miatt (ahol a vezetésnek az együttműködés eredményeiről kellett számot adnia) 1997 októberében komolyan felmerült, hogy a Szövetség kilép a koalícióból. Az 1997 februárjában bevezetett megszorító intézkedések szintén feszültségeket okoztak a koalíción belül, s ez a reformok lelassulásához, majd kormányválsághoz vezetett. Az RMDSZ nem vett részt a koalíciós partnerei közötti vitában, de a reformok iránti változatlan elkötelezettséggel szerepet vállalt a megújult kormányban is.

Hogy sikerül-e az RMDSZ-nek és partnereinek az együttműködésüket stabilizálniuk, és kormányzati periódusukat kitölteni, erre ma még biztos választ nem adhatunk. Az azonban bizonyos, hogy a jelen együttműködés pozitív tapasztalata a jövőben meghatározó szerepet fog játszani a további együttműködéssel és konfliktuskezeléssel kapcsolatos döntéseikben. Minél tovább tart a jelenlegi együttműködés, annál mélyebb nyomokat fog hagyni a pártok preferenciarendszerén, és az, ami korábban pusztán stratégiai megfontolásból jött létre, idővel az identitás részévé válik (Horowitz 1985).

### III. Szlovákia

#### 1. A szlovák esettanulmány kategóriái

Az 1989-es forradalom alatt és az azt követő választások következtében egy "népfront" típusú koalíció vette át a hatalmat Szlovákiában. Ezt a koalíciót a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (NYEE), a Független Magyar Kezdeményezés (FMK), a Kereszténydemokrata Mozgalom (KDM) és a Demokrata Párt (DP) alkotta. A választások után majd egy évvel azonban Mečiar miniszterelnök nacionalista politikája a NYEE-n, és így a kormányon belül is, szakadáshoz vezetett. 1991 áprilisában a Szlovák Nemzeti Tanács távozásra szólította fel Mečiar, és egyúttal megválasztotta Ján Čarnogurskýt, a KDM elnökét új miniszterelnökknek. Mečiar elhagyta a NYEE-t, és saját pártot alapított "Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom" (DSZM) néven (Pogány 1995).

1992-ben a DSZM 150-ből 74 képviselői helyet szerzett meg magának a független Szlovákia és szociális biztonság ígéretével, a parlamenti többséghez azonban szüksége volt az extrém nacionalista Szlovák Nemzeti Párt (SZNP) és még két független képviselő támogatására. 1994-ben, egy évvel Csehszlovákia szétválása és Mečiar második bukását követő átmeneti mérsékelt Moravčík-kormány után a DSZM ugyan megismételte győzelmét, de megint koalícióba kényszerült az SZNP-vel és ezúttal a Munkáspárttal is (Leško 1998). A demokráciához és a modernizációhoz való viszonya alapján a DSZM egy keményvonalas pártnak tekinthető. A privatizációt arra használta fel, hogy támogatóiból "iparbárókat" csináljon, az ellenzékét pedig teljesen megfosztotta azon jogosítványától, hogy parlamenti ellenőrző szerepet gyakoroljon a kormány tevékenysége fölött (Pehe 1994). A köztársasági elnök ellen 1995 óta megerősödött támadások a kutatás idejére oda vezettek, hogy a fontosabb elnöki funkciókat már Mečiar gyakorolta. A kisebbségi magyarsághoz való viszonyát tekintve a DSZM radikális nacionalistának tekintendő (Sharon 1994), mivel több olyan törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé, amelyek negatívan érintették a magyar kisebbséget.

Szlovákiában három meghatározó, egymással versengő ellenzéki párt van: a Kereszténydemokrata Mozgalom (KDM), a Demokratikus Unió (DU) és a Demokratikus Baloldal Pártja (DBP). A KDM rögtön az 1989-es forradalom után alakult meg, ideológiáját és politikáját tekintve közel áll a mai európai konzervatív pártokhoz, elnöke Ján Čarnogurský. A párt támogatja Szlovákia modernizációját és európai integrációját, felismeri a Magyarországgal való jó viszony és a magyar kisebbség problémái megoldásának szükségességét. A Demokratikus Uniót hivatalosan csak 1995 márciusában alapították meg, de vezetői már az 1994-es választásokon egy listán indultak. Alapítói többnyire az SZNP és a DSZM volt politikusai közül kerültek ki. A párt 8,6%-ot, azaz 15 képviselői mandátumot szerzett az 1994-es választásokon. A reformokhoz való viszonya alapján egy a középtől balra elhelyezkedő modernizáló pártként jellemezhető. A magyar kisebbséghez való viszonyulása azonban kiszámíthatatlan; ezt számos elemző a mérsékelt Kukan és a nacionalistább beállítottságú Budaj és Kňazko közötti ellentétekkel magyaráz. 1997-ben a KDM és a DU több más kisebb demokratikus párttal együtt megalakította a Szlovák Demokratikus Koalíciót (SZDK). A harmadik meghatározó ellenzéki tényező, a Demokratikus Baloldal Pártja sokáig a mérleg nyelve szerepét töltötte be a kormány és az SZDK között. Programja alapján szociáldemokrata modernizáló pártnak tekinthető, ugyanakkor gyakran adta jelét hajlandóságának, hogy koalícióra lépjen a DSZM-mel. A magyar kisebbség problémái iránti érzéketlensége viszont inkább a szocialista irányultság velejárájának tekintendő, semmint tudatos nacionalizmusnak vagy magyarellenességnek.

A Szlovák Demokratikus Koalíciót a KDM-en és a DU-n túlmenően még a Demokrata Párt (DP), Szlovákia Szociáldemokrata Pártja (SZSZDP) és a Zöldek Pártja alkotta. A Demokrata Párt mai formájában 1994-ben a választások után alakult újjá, és tagjai között sok valamikori NYEE-Polgári Demokrata Párt-beli politikus található, többek között Ján Langoš, a párt elnöke, aki szövetségi belügyminiszter volt 1990 és 1992 között.

A magyar kisebbség képviselőit öt politikai párt is alakult, közülük azonban csak háromnak, az Együttélésnek, a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalomnak (MKDM) és a Magyar Polgári Pártnak (MPP) van meghatározó támogatottsága és befolyása. Az MPP előde, az 1989 novemberében liberális értelmiségiek által alapított Független Magyar Kezdeményezés (FMK) volt az első független magyar politikai szervezet Szlovákiában. Az FMK alapító nyilatkozatát a nemzetek közötti együttműködés szelleme hatotta át, az alapítók ama hite, hogy elsődleges feladat az ország demokratizálása, és ennek érdekében a demokratikus erőknek az etnikai hovatartozásra való tekintet nélkül össze kell fogniuk. 1990-ben az FMK a NYEE-vel közös listán indította képviselőjelöltjeit, és így a választások következtében a kormánykoalíció tagja lett. 1992-ben a párt Magyar Polgári Pártra (MPP) változtatta a nevét, de a júliusi választásokon így sem tudta elérni a 4%-os küszöböt. 1994-ben az MPP koalícióra lépett az Együttéléssel és az MKDM-mel, s így egy képviselői helyet kapott a Szlovák Nemzeti Tanácsban. Az MPP-nek mérsékelt elképzelései vannak a magyar kisebbség problémáinak megoldására: célja, hogy a magyar kisebbség helyzetén Szlovákia további demokratizálásával, az emberi és kisebbségi jogok nemzetközi normáknak megfelelő érvényesítésével javítson. Az Együttélést 1990 februárjában Duray Miklós és a Csemadok más vezető értelmiségei alapították. Többségük úgy gondolja, hogy lehetetlen együttműködni a szlovák politikai éllel azok magyarellenessége miatt, és az egyetlen lehetséges stratégia az önvédelem. Mindezt a trianoni szerződést követő, de különösen az 1945 utáni szlovák elnyomó és asszimilációs politikára való hivatkozással kívánják igazolni (Pogány 1995). 1991-ben Szlovákiában Duray volt az első, aki területi autonómiát követelt. Duray radikális személyisége mindmáig meghatározza az Együttélés arculatát, szinte kizárólag ő szerepel a médiában, annak ellenére, hogy az Együttélés 1997-re mindinkább párt jellegű szervezetté vált, és vezetői között számos mérsékeltabb politikus is található. A szervezet ritkán hallatja hangját országos ügyekben, figyelmét a magyar kisebbség problémáira összpontosítja. 1990-ben az Együttélés az MKDM-mel együtt indult a választásokon és így 14 parlamenti mandátumot szerzett. 1992-ben a koalíció a Magyar Néppárttal kiegészülve szintén 14 helyet szerzett. Az 1994-es választásokon azonban az Együttélés-MKDM-MPP koalíció 17-re, ezen belül az Együttélés 9-re növelte képviselőinek számát.

A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDM) 1990 márciusában alapították, Bugár Béla elnök szerint azért, mert a szlovák KDM nem képviselte megfelelően a kisebbségi magyar vallásos társadalom érdekeit (Bakker 1997). Az MKDM megalakulása óta szorosan együttműködött az Együttéléssel, és talán éppen ezért olyan nehéz a párt önálló politikai irányvonalát jellemezni. Valahol az Együttélés és az MPP között helyezkedik el, 1995-ig közelebb állt az Együttéléshez, mint az MPP-hez. 1995-ben, amikor az Együttélés támogatottsága csökkenő tendenciát kezdett mutatni, és az MKDM vette át a vezetést, az utóbbi együttműködési készsége növekedett az MPP és a szlovák demokratikus pártok felé.

Politikai ideológiáját, álláspontját és politikai gyakorlatát tekintve mind a három párt külön identitással rendelkezik. Az 1992 óta folytatott szlovák asszimilációs politika azonban együttműködésre készítette őket, és 1994-ben megalakították a Magyar Koalíciót, 1997-ben pedig az új választási törvény következtében egy pártba kényszerültek. 1997 őszén együttműködést írtak alá a Szlovák Demokratikus Koalícióval.

## 2. Belső tényezők hatása az interakcióra

### 2.1. A múltbeli tapasztalatok befolyása

A múltbeli tapasztalatok közül háromnak van meghatározó befolyása a szlovák és magyar pártok viszonyára. Közülük elsőként említendő a meglehetősen magas szintű politikai pluralizmus Szlovákiában: mind a szlovák, mind pedig a magyar pártok többé-kevésbé letisztult politikai ideológiák és politikai gyakorlatok mentén szerveződtek. Ez azzal magyarázható, hogy az ország modern történelme során többször tartozott nagyobb és fejlettebb politikai egységekhez. Ez a politikai pluralizmus önmagában nem elegendő a kívánt együttműködés kialakításához és stabilizálásához, de a modern demokratikus rendszereknek olyan jellemzője, amely lehetővé teszi kompromisszumok kialakítását meghatározott politikai érdekek mentén.

Szlovákia modern történelmének vannak azonban olyan örökségei is, amelyek kevésbé kedvezőek a nemzetek közötti együttműködés szempontjából. Az egymást követő osztrák-magyar, magyar és csehszlovák rezsimek elnyomó nemzetiségi gyakorlata kölcsönösen fájdalmas nyomokat hagyott a szlovák és magyar családok emlékezetében, amelyeket az extrém nacionalisták könnyen mobilizálhatnak és alakíthatnak át etnikai gyűlöletté. A szlovák nacionalisták tendenciózusan hangoztatják a szlovák nép magyar uralom alatt elszenvedett sérelmeit, és megkérdőjelezzik a magyar kisebbség lojalitását a szlovák állam és nemzet iránt. Ugyanakkor Duray a szlovákiai magyarságot 1945 óta ért sérelmekkel kívánja bizonyítani a szlovákokkal való együttműködés lehetetlenségét. Hasonló múltbeli tapasztalatok a másik három esettanulmányban is fellelhetők, befolyásuk azonban a fiatal Szlovákia esetében a legmeghatározóbb, ahol a nemzet és az állam fogalmi napjainkban is nagy változásokon mennek keresztül (Hamberger 1997). Dél-Szlovákia például, ahol a szlovákiai magyarok többsége lakik, soha nem volt autonóm terület, hanem korábban Magyarország, később Szlovákia integráns része. Ez a tapasztalat áll a szlovák félelmek mögött, amelyek a magyarok autonómiatörekvéseire úgy tekintenek, hogy azok a szlovák állam integritását veszélyeztetik.

A kölcsönös sérelmek és bizalmatlanság ellenére az 1989 és 1992 közötti időszak a magyarok és szlovákok közötti együttműködés példáival szolgált. A "báronyos forradalmat" határozott demokratizáló és modernizáló szándékok kísérték, és ez lehetővé tette az együttműködést egyrészt a NYEE és a cseh Polgári Fórum között, másrészt a NYEE és az FMK között. A két országrész gazdasági fejlettsége közötti különbségek miatt a csehszlovák szövetségi kormány gazdasági politikája Szlovákia számára lényegesen nagyobb terheket jelentett, mint



Csehországnak. A NYEE-FMK-KDM koalíció nem talált megoldást az átalakulás nyomán keletkezett szociális problémákra, és szövetségi szinten sem tudta megfelelően érvényesíteni a specifikus szlovák érdekeket. Ezt a sikertelenséget használta fel a Szlovák Nemzeti Párt és később Mečiar arra, hogy kormányellenes és nacionalista hangulatot keltsen a szlovák lakosság körében. A NYEE-FMK koalíció azt is elmulasztotta, hogy jogilag rendezze a magyar kisebbség helyzetét, melyre pedig a szlovák nacionalizmus növekedésével egyre nagyobb szükség lett volna (Berényi 1994).

## 2.2. A pártok közötti és a párton belüli interakciók kölcsönhatása

Az 1992-es választásokat követően egyrészt növekedtek a feszültségek a magyar és a szlovák pártok kapcsolatában, másrészt szorosabb együttműködés alakult ki a magyar pártok között. Tekintve, hogy az akkori FMK nem talált koalíciós partnert, és így nem érte el a 4%-os küszöböt, az 1992-es választások a magyar parlamenti képviselők számának jelentős csökkenését eredményezték. A Mečiar kormány következő éveiben lelassult a modernizáció Szlovákiában, és a független államiség és a nemzet kérdései kerültek az előtérbe. 1992-ben a szlovák parlament elfogadta az új alkotmányt, amelyben a szlovák nemzet a nemzeti kisebbségekkel együtt kihirdette a Szlovák Köztársaságot. A kormányzó DSZM-SZNP koalíció szerint a Magyar Koalíció (az Együttélés, az MKDM és az MPP) tevékenységével veszélyeztette az új szlovák állam integritását és stabilitását. 1995-ben pedig Mečiar megkezdte mindannak a megvalósítását, melytől a magyar pártok tartottak. Példaként itt csak "Az államnyelv védelméről" és "A közigazgatási határok megváltoztatásáról" szóló antidemokratikus és kisebbségellenes törvényeket említjük, melyek kizárólag Mečiar hatalmának kiterjesztését és megőrzését szolgálják.

Ez a konfrontációs atmoszféra tovább erősítette a Magyar Koalíció tartózkodó attitűdjét a szlovák pártok felé. Befelé fordult, és erejét a magyar önkormányzati részvétel növelésére és a magyar közösség igényeit kielégíteni képes civil társadalmi intézmények kiépítésére összpontosította. Belső radikalizálódásra mutatott az önkormányzati képviselők 1994 januárjában megrendezett komáromi gyűlése is, ahol nyilatkozatukban különleges státust követeltek a magyar többségű önkormányzatoknak (Bakker 1997). Később azonban, bár sokan hivatkoztak e dokumentumra, a három párt különbözőképpen ítélte meg annak jelentőségét. Duray továbbra is a különleges státus és a kollektív jogok követelésének fontosságát hangsúlyozta, az MKDM és az MPP pedig inkább a decentralizálásra, a decentralizálásra, a nyelvhasználatra és oktatásra összpontosított, és kerülte az autonómiával és a kollektív jogokkal kapcsolatos vitákat. A Komáromi Nyilatkozat azonban, e különbségekre való tekintet nélkül, nemcsak a szlovák keményvonalasok haragját váltotta ki, de gyanakvást és egyet nem értést keltett a szlovák demokrata ellenzék soraiban is. 1997-ben a Szlovák Demokratikus Koalícióval való együttműködési megállapodásban a Magyar Koalíciónak egyértelműen ki kellett jelentenie, hogy nem törekszik etnikai alapú területi autonómiára (Stoll 1998).

A szlovák kormány erősödő magyarellenessége következtében a három magyar párt felhagyott az egymással folytatott vitákkal, és szorosabb együttműködésre lépett. Mečiarnek az ellenzék megsemmisítésére irányuló lépései következtében megnövekedett az ellenzéki pártok közötti együttműködés is. 1997 tavaszán a KDM, a DU és a DP megalakította a Kék Koalíciót, amely később a Szociáldemokrata Párttal és a Zöldek Pártjával egészült ki, és a Szlovák Demokratikus Koalíció nevet kapta. A közvélemény-kutatásokat figyelembe véve azonban még ez a kibővült koalíció sem számíthatott győzelemre további külső erők bevonása nélkül. Tekintve a DBP kacérkodását a kormányzó pártokkal, az SZDK végül a Magyar Koalícióval alakított ki választási együttműködést.

A kutatás idején nem lehetett biztonsággal megjósolni, hogy az SZDK képes-e leváltani a Mečiar-kormányt. A kormánykoalíció tovább nehezítette a parlamentbe való bejutást azzal, hogy 5%-ra emelte fel a küszöböt; ez fűzióra készítette mind az SZDK, mind pedig a Magyar Koalíció pártjait. A helyzet még bonyolultabbá vált azáltal, hogy Rudolf Schuster, Kassa főpolgármestere saját pártot alapított Polgári Egyetértés Pártja néven, amely a kutatás idején már 14%-os támogatottságot tudhatott magáénak, de a választás utáni szövetségi preferenciái egyáltalán nem voltak világosak. Annyit azonban már akkor meg lehetett állapítani, hogy mind az SZDK, mind pedig az MK számára fontossá vált a stratégiai együttműködés, amely jelentősen befolyásolni fogja későbbi kapcsolatukat, még akkor is, ha esetleg nem sikerül többséget szerezniük a választásokon.

## 3. Külső tényezők hatása az interakcióra

### 3.1. A magyar külpolitika befolyása

Az 1990 és 1994 közötti konzervatív magyar kormány nem fektetett különösebb hangsúlyt a szlovák kapcsolatokra, beleértve azt az időszakot is, amikor Szlovákia még nem volt független állam. 1989-ben Magyarország magára vonta Csehszlovákia, különösen Szlovákia haragját azzal, hogy egyoldalúan felmondta a bős-nagymarosi vízi erőmű felépítésére vonatkozó szerződést (Siskova 1997). Amíg Magyarországon az erőmű ellenzése a kommunista rendszer elutasításával vált egyenlővé, addig Szlovákiában az erőmű a szlovák függetlenség szimbóluma lett. (A szocialista-liberális kormány próbálkozása, hogy a Hági Nemzetközi Bíróságon rendezze ezt a vitás kérdést, egyelőre nem járt eredménnyel, és az 1998-as választások sem hoztak áttörést.)

1991-1992-ben a szlovák függetlenségi vágy megerősödésével párhuzamosan növekedtek a magyarellenos érzelmek. Ez utóbbit csak tovább gerjesztették egyrészt az olyan cseh feltételezések, miszerint a függetlenné váló Szlovákia ki lenne szolgáltatva a terjeszkedő magyar államnak és az elszakadni kívánó magyar kisebbségnek, másrészt a Trianon igazságtalanságát unos-untalan hangoztató magyar politikusok. Végül a szlovák kormány csatlakozott ahhoz a román követeléshez, hogy Magyarország kétoldalú szerződésben biztosítsa szomszédait arról,

hogy tiszteletben tartja a jelenlegi határokat. A konzervatív magyar kormány ugyan nem akarta megváltoztatni az ország határait, de a kívánt nyilatkozatért cserébe a magyar kisebbség kollektív jogainak és autonómiájának elismerését követelte partnereitől. E huzavona eredményeképpen 1994-re a magyar-szlovák kapcsolatok zsákutcába jutottak, és még a Moravčík-kormány rövid ideje alatt sem szorgalmazta egyik fél sem a tárgyalásokat (Pehe 1994). A két ország európai integrációs esélyeit pedig jelentősen rontotta, hogy egyikük sem tudott elfogadható magyarázatot adni arra, miért nem képesek megkötni az alapszerződést. Ami a kisebbségi magyar pártokra való befolyást illeti, a konzervatív kormányzat csak az Együttélés-MKDM koalíciót ismerte el a szlovákiai magyar kisebbség legitim képviselőjeként, és ezt a magyar közszolgálati televízióban is többször nyíltan kifejezésre juttatta (Berényi 1994).

A szocialista-liberális kormányzat 1994-ben elkötelezte magát az alapszerződések megkötése mellett, és 1995 márciusában Mečiar is beadta a derekát. Az így megszületett alapszerződés elismerte Szlovákia jelenlegi határait, és jogaiban megerősítette a magyar kisebbséget. Rögtön a párizsi aláírási ceremóniát követően azonban Mečiar egy nyilatkozatot adott ki, melyben értelmezte az Európa Tanácsnak az alapszerződésben szereplő 1201-es számú ajánlását, miszerint az nem terjedhet ki a kisebbségek kollektív jogaira és autonómiájára (Leško 1997). Ezen egyoldalú értelmezés ellenére az alapszerződés aláírása meghatározó mozzanat volt a két ország kapcsolatában, még akkor is, ha Mečiar kormányzása alatt semmi sem valósult meg belőle. Az aláírást követő időszakban ugyan romlott a magyar kisebbség helyzete Szlovákiában, de nem a szerződés miatt, ahogy azt Magyarországon a konzervatív ellenzék állította. Az alapszerződés alkalmas lehet arra, hogy az 1998-as választásokat követő kormányváltás esetén megfelelő kerete legyen a két ország kapcsolataira és a magyar kisebbség helyzetének javításának.

A szocialista-liberális kormányzat egyenlő közelséget kívánt kialakítani a különböző kisebbségi magyar szervezetek felé. Ezt a célt azonban nagyon nehéz volt megvalósítani, mivel minden, az előző kormányzat idején kialakult egyenlőtlenség felszámolására irányuló kísérlet a korábban hátrányos helyzetű szervezetek kedvezményezését jelentette, melyet mások diszkriminációnak tekintettek. Ez azt eredményezte, hogy a szlovákiai magyar pártok egyike sem volt igazán elégedett.

Az Együttélés úgy érezte, hogy az 1990-1994-es évekhez képest lényegesen kisebb támogatást kap a magyar kormánytól. Az MKDM politikusai azonban arra panaszkodtak, hogy a Határon Túli Magyarok Hivatala (HTMH) aránytalanul nagy anyagi támogatást juttat az Együttélésnek. Az MPP többé-kevésbé elégedett volt, de tényként ők is megállapították, hogy a szocialista-liberális koalíció ideje alatt jóval kevesebb pénz jött Magyarországról, mint az előző konzervatív kormányzat idején. Hivatalosan a két kormány ugyanannyi pénzt küldött el a költségvetéséből a kisebbségi magyarság támogatására, 1990-1994 között azonban néhány szervezet számos más nem hivatalos csatornán is kapott anyagi támogatást Magyarországról. Az anyagi támogatás mellett a szocialista-liberális koalíció jelentősen befolyásolta a kisebbségi magyar pártok stratégiáit azzal, hogy tisztázta: csak olyan megoldásokat tud támogatni, amelyek megfelelnek az európai normáknak. Támogatta továbbá az SZDK és a Magyar Koalíció közötti együttműködést.

### 3.2. A nemzetközi közösség befolyása

A nemzetközi közösség üdvözölte Csehszlovákia demokratikus átalakulását, és támogatta az ország európai integrációs törekvéseit. Ez a támogatás az 1993-ban függetlenné vált Szlovákiára is érvényes volt, annak ellenére, hogy mind az Európa Tanáccsal, mind pedig az EU-val újra kellett tárgyalnia a szerződéseit. Az első független szlovák kormány kezdetben támogatta az ország integrációját (Pehe 1994), hamarosan kiderült azonban, hogy annak árát nem hajlandó megfizetni. Lelassult a privatizáció, és megritkultak az ország modernizációját és további demokratizálását célzó reformintézkedések. A kormány a magyar-szlovák alapszerződés aláírásával kívánt megfelelni az EU elvárásainak, de még a ratifikáció előtt annak tartalmával ellentétes törvényeket fogadtatott el, és meglehetősen szokatlanul, a ratifikációhoz egyoldalú értelmezést fűzött. Az Európa Tanács, az EU és az EBESZ figyelmeztetéseit Mečiar azzal hátrította el, hogy azok beavatkoznak a szlovák belügyekbe (Keszeli 1997). A figyelmeztetések ellenére a szlovák vezető elit meg volt győződve arról, hogy geopolitikai és stratégiai jelentősége miatt Szlovákiát nem lehet kihagyni a bővítésből. Először akkor ismerték fel, hogy Szlovákia kieshet a bővítésre esélyes országok köréből, amikor 1997-ben meg sem említették a tagjelölt országok között.

A nemzetközi közösség nyomásgyakorlása jelentős változást eredményezett Mečiar politikájában. Ahelyett, hogy megnövelte volna erőfeszítéseit az EU- és NATO-normák elérésére, azzal vádolta a két szervezetet, hogy kettős mércével méri a tagjelölt országokat. A leszakadás költségei a kutatás idején még nem váltak nyilvánvalóvá a lakosság számára. Fontos befolyást gyakorolhat azonban a nemzetközi közösség a demokratikus ellenzék stratégiáira azzal, hogy nyitva hagyja az integráció lehetőségét az ország számára. Számukra az integráció a Mečiar-rezsimmel szembeni egyetlen alternatíva, és minden jel arra mutat, hogy az integráció feltételeként elfogadják a magyar kisebbség helyzete rendezésének szükségességét.

Ami a kisebbségi magyar pártokat illeti, a nemzetközi közösség leginkább az Együttélés politikáját befolyásolta. Képviselői 1990-től részt vettek az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése és a Liberális Internacionálé munkájában, és ez alatt az idő alatt retorikájuk lényegesen megváltozott, és elálltak az etnikai alapú területi autonómia követelésétől is. Bár programjuk még mindig szinte kizárólag a magyar kisebbség problémáira összpontosít, az SZDK-val együttműködve az egész ország modernizálása és további demokratizálása érdekében tevékenykednek. A másik két pártot

megalakulásától kezdve jellemezték az európai értékek.

#### 4. Megjegyzések

A politikai pluralizmus hagyománya jelentősen hozzájárulhat a nemzetiségek közötti együttműködés kialakulásához és stabilizálásához. Ezt a feltételezést igazolja egyrészt az FMK és a NYEE közötti kezdeti együttműködés, másrészt pedig az MPP és az MKDM mérséklő hatása az Együttélésre a Magyar Koalíció belül; ez utóbbi lehetővé tette az együttműködést a szlovák demokratikus ellenzékkel 1997-ben. A politikai pluralizmus pozitív hagyománya mellett jelen vannak azonban a kölcsönös sérelmek múltbeli tapasztalatai és az ebből fakadó nemzeti bizonytalanságérzések, amelyek különösen kiszolgáltatottá teszik a fiatal Szlovákiát az etnikai konfliktusoknak. Ezeket a sérelmeket használják fel a radikális nacionalisták arra, hogy politikai sikertelenségük elfedése érdekében a politikai diskurzust a nemzetek közötti vélt és valós ellentétekre tereljék. Szerencsére azonban vannak olyan, a demokratikus alternatíva felé mutató jelek is, mint az SZDK megalakulása, elkötelezettsége a demokrácia és az európai integráció iránt. Az SZDK felismerni látszik azt is, hogy céljai elérése érdekében megnyugtatóan rendeznie kell a magyar kisebbség problémáit is.

Sok elemző aggódva figyelte a kisebbségi magyar pártok koalíció-alakítását, mivel az ellenzéki pártok centralizáló törekvése a konfliktusok kifejlődésének egy klasszikus előzménye (Zartman 1995). Ugyanakkor a magyar pártok csak így tudtak meghatározó erőt felmutatni, az SZDK megkerülhetetlen partnerévé válni. Márpedig ez a modernizáló célok mentén kialakított stratégiai partnerség előfeltétele mind a demokratikus Szlovákiának, mind pedig az ország szlovák és magyar nemzetiségű polgárai békés együttélésének. Fontos azonban, hogy hatalomra kerülésük esetén ne ismételjék meg az első (cseh)szlovák kormány hibáit, és megfelelően kezeljék az átalakulást kísérő olyan szociális problémákat, mint a munkanélküliség és a szegénység. A jelenlegi gazdasági helyzetet tekintve ez lesz az SZDK-MK előtt álló legnagyobb kihívás.

Ami a külső tényezők befolyását illeti, fontos, hogy a nemzetközi közösség továbbra is fenntartsa az integráció lehetőségét Szlovákia számára arra az esetre, ha demokratikus fordulat következik be. Továbbra is fenn kell tartani a magyar kisebbség helyzetének európai szintű rendezését mint az integráció feltételét, és talán még ennél is fontosabb, hogy a magyar kormány mérsékelt politikát folytasson mind a magyar kisebbség, mind pedig a szlovák kormány tekintetében.

### IV. Ukrajna

#### 1. Az ukrán esettanulmány kategóriái

A másik három vizsgált országgal összehasonlítva Ukrajnában meglehetősen gyenge a pártok szerepe a politikai döntéshozatalban. Ez részben azzal magyarázható, hogy 1997-ig egy olyan többségi elven alapuló törvény volt érvényben az országban, amely nem támogatta a pártok megerősödését. Az 1994-es választásokon a 450 megválasztott képviselő közül 212 a függetlenek közül került ki, és számuk még 1997-ben is 192 volt. Mivel sok képviselő egyúttal ipari komplexumok igazgatója (majd a privatizáció előrehaladtával tulajdonosa) vagy megyei közigazgatási vezető, a parlament inkább a különböző gazdasági érdekcsoportok küzdőtereként működik, mint az ukrán nép politikai képviselőként. A frakciók és a különböző koalíciók összetétele is inkább gazdasági érdekeltségek, mintsem politikai értékek mentén alakult ki és változik. Mindenesetre a kutatás idején ez a parlament, elnökével Morozsal az élen meghatározó erőt tudott felmutatni a Köztársasági Elnök Hivatalával és a miniszterelnökkel szemben. Ukrajnában a köztársasági elnök nevezi ki a miniszterelnököt, az utóbbi pedig az elnök politikáját hivatott végrehajtani.

1997 szeptemberében a parlament új vegyes, többségi-arányos választási törvényt fogadott el, amely egyúttal 4%-os bejutási küszöböt állított a pártok elé. Az új törvényhez olyan várakozások fűződtek, hogy bevezetése megnöveli a pártok erőfeszítéseit, hogy támogatást szerezzenek a lakosság körében, és hogy a bejutó pártok számának csökkenése következtében stabilizálódni fog a politikai rendszer. E tanulmány írásakor 52 párt regisztráltatta magát a választásokra, közülük sokat rövidebb az 1998-as választási kampány kezdete előtt alapítottak. Az 52 pártból 40-et találtak alkalmasnak a választásokon való részvételre, közülük 21 indult egyedül, 19 párt pedig 9 koalícióban versengett a politikai hatalomért. Végül a 30 politikai alakulathoz csak 8-nak sikerült elérnie a 4%-os küszöböt. Az arányos választási rendszer folytán a fennmaradó szavazatok tovább erősítették a nyertes Kommunista Pártot (KP), a Szocialista Pártot (SZP) és a Paraszt Pártot (PP), az ellenzék pedig tovább veszített befolyásából a pártjai közötti megosztottság miatt.

Ukrajnában ugyan nehézségekbe ütközik a politikai szereplők hagyományos politikai ideológiáik szerinti meghatározása, de reformellenes programja és parlamenti viselkedése alapján a parlament baloldali többsége egyértelműen keményvonalasnak tekinthető. Hasonló szempontok alapján modernizálóknak tekintjük a Kucsma elnökhöz közel álló Egyesült Szociáldemokrata Pártot (ESZDP) és Népi Demokrata Pártot (NDP) és a Pavel Lazarenko miniszterelnök által vezetett Gromadát. A fennmaradó többi párt attitűdjéé még nehezebben meghatározható, mivel sok párt programja egyáltalán nem foglalkozik a gazdasági ügyekkel, illetve ha ugyan elkötelezettnek is vallja magát a reformok iránt, a párt politikai gyakorlata nem ezt bizonyítja. A vizsgált két kisebbségi magyar szervezet modernizálóknak tekinthető, bár a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségének (KMKSZ) tevékenysége az utóbbi években elsősorban a magyar kisebbség kulturális életére szorítkozik. Az orosz nyelvű lakosság az össznépesség 35%-át teszik ki, és 23%-a orosz nemzetiségűnek vallja magát. Ők azonban a kutatás idején nem rendelkeztek saját párttal, így a kutatás keretei között a modernizációhoz való viszonyuk sem határozható meg. Az oroszul beszélő politikusok közül sokan támogatják a keményvonalas baloldali koalíciót, de ez

inkább a koalíció oroszbarát politikájával magyarázható, mint az oroszul beszélő lakosság esetleges anti-modernizációs attitűdjével.

Az ukrán politikai rendszerben a köztársasági elnök és annak hivatala is meghatározó szerepet játszik, ezért fontos ennek az intézménynek is megvizsgálni a modernizációhoz való viszonyát. 1993 és 1994 között Kravcsuk elnökségét joggal támadta Kucsma miniszterelnök, hogy nem támogatta eléggé a reformokat, ettől eltekintve azonban az elnök és hivatala általában modernizáló politikát folytatott. Az elnyert függetlenség fölött érzett eufória lecsengésével az elnök felismerte, hogy Ukrajna külföldi támogatásra szorul, és hogy az új kihívások megkövetelik az ország gazdasági és jogi rendszerének átalakítását.

Az ukrán függetlenség meghatározó volt a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos attitűdök kialakulásában is. Miután az 1990-es népszavazáson a szavazók 90%-a az ország függetlensége mellett voksolt, az akkori politikai elit is magáévá tette ezt a követelést, és így politikai konszenzus alakult ki az állam és nemzet kiépítésének fontosságáról az egyébként gazdaságilag, kulturálisan és politikailag mélyen megosztott Ukrajnában. Egyetértés alakult ki az "ukrajnizálás", az ukrán identitás erősítésének szükségességéről és ennek érdekében az ukránnak mint államnyelvnek és mint oktatási nyelvnek a bevezetéséről. Az ukrajnizálás mértékéről és eszközeiről azonban már eltérnek a vélemények.

A nemzeti kisebbségekhez való viszonyukban a legmérsékeltőbbek a szociáldemokrata-liberális közép és jobbközép pártok, amennyiben elismerik a nemzeti kisebbségek nemzetközi dokumentumokban is rögzített jogait. Készek a kisebbségi szervezetekkel való együttműködésre, sőt elismerik a pozitív diszkriminációhoz való jogukat, feltéve, hogy nem követelnék etnikai alapú területi autonómiát és elfogadják az ukránt mint államnyelvet. A jobboldali nacionalista pártok, mint az Ukrán Nemzeti Mozgalom (UNM) és a Nemzeti Front (NF) radikális diszkriminatív attitűddel viseltetnek a nemzeti kisebbségek iránt. Tiltakoznak a nemzeti kisebbségi kultúra minden megnyilvánulása ellen, és diszkriminatív intézkedésekkel szeretnék a nemzeti kisebbségeket beolvasztani az ukrán nemzetbe (Varga 1996). A baloldali koalíció viselkedése nem sokban különbözik az 1989 előtti hivatalos hozzáállástól. Bár elismeri a nemzeti kisebbségek létezését, de tagadja, hogy a többségtől eltérő jogokkal rendelkezzenek.

A két vizsgált kisebbségi magyar szervezet, a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége (KMKSZ) és az Ukránjai Magyarok Demokratikus Szövetsége (UMDSZ) elfogadja az ukránnak mint államnyelvnek a bevezetését, amennyiben az nem korlátozza a magyar kisebbséget anyanyelve használatában, és abban, hogy tovább fejlessze saját oktatási rendszerét. Politikai képviselőte tekintetében mindkét szervezet létre kívánja hozni a Magyar Nemzeti Kerületet. Különbözik azonban a két szervezet az attitűdök és stratégiák tekintetében. Amíg a KMKSZ radikális és konfliktusos politikát folytat az ukrán pártokkal szemben, addig az UMDSZ mérsékelt együttműködéses viszonyt alakított ki velük. A személyes ellentétektől eltekintve ez a fő oka annak, hogy az 1994-es választások után az UMDSZ vezetői elhagyták a KMKSZ-t, és mintegy a magyar kisebbségi politika alternatívájaként országos szervezetté alakították az UMDSZ-t.

## 2. A belső tényezők hatása az interakcióra

### 2.1. A többnemzetiségi együttélés múltbeli tapasztalata

A Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségét (KMKSZ) - más szervezetekhez hasonlóan - a Szovjetunióban, a peresztrojka hatására a magyar kisebbség kulturális szervezeteként alapították 1989-ben. Az elmúlt 80 évben Kárpátalja lakossága négy hatalom uralmát élte át: 1918-ig a Habsburg Birodalomhoz tartozott, majd az első Csehszlovák Köztársasághoz a második világháborúig, amikor is a Szovjetunióhoz került, és végül 1991-től napjainkig a független Ukrán Köztársaság része. A régió tágabb politikai keretének meglehetősen gyakori változása és a tradicionális vidéki többnemzetiségű társadalmi struktúra a magyarázata annak, hogy miért inkább kulturális, nem pedig politikai szinten szerveződnek a nemzeti kisebbségek Kárpátalján. Mivel az országos politikáról mindig a régiótól távol lévő politikai központokban döntöttek, az emberek úgy tekintettek rá, mint valami elkerülhetetlenre és megváltoztathatatlanra, amelybe beleszólásuk nincsen, és figyelmüket a helyi ügyekre összpontosították. Periferikus helyzetéből következően Kárpátalját és lakosságát nem érték el az állami modernizáló programok, és az egyébként is gyenge magyar és egyéb értelmiség vagy magától távozott egy-egy hatalomváltás után, vagy erőszakkal vitték el (Korszun 1997).

1989-ben a helyi politika a kommunisták kiváltsága volt, és csak a kulturális szférában nyílt lehetőség a nemzeti identitás kifejezésére. A KMKSZ alapítói reformisták voltak a régi rendszerben, tagságát pedig általános iskolai tanítók, írók és más, a magyar nyelv és kultúra megőrzését és fejlesztését fontosnak tartó személyiségek alkották. Céljukat, csakúgy mint a nemzeti demokratikus mozgalmak, Ukrajna függetlenségének kivívásával, az ország demokratizálásával és modernizálásával remélték elérni. 1989-1990-ben a közös cél érdekében és a régió többnemzetiségű társadalmának tapasztalatai következtében a KMKSZ és a nemzeti demokratikus mozgalmak együttműködő viszonyban voltak egymással (Kuzio 1991).

### 2.2. A párton belüli és pártok közötti változások kölcsönhatása

A remény éveit hamarosan a csalódottság és feszültségek évei követték. Reményteli volt az első két év, mert Magyarország alapszerződést kötött Ukrajnával, amely kisebbségi függelékében kulturális autonómiát biztosított a magyar kisebbségnek Kárpátalján. A konzervatív magyar kormány mind politikailag, mind anyagilag támogatta a KMKSZ tevékenységét. Az alapszerződés

megvalósítása azonban akadozott, és a késlekedésre a KMKSZ egyre ingerültebben reagált. A szövetség közben párttá alakult, de a belső változások olyannyira megosztották a tagságot, hogy 1994-ben először a beregszászi, majd több más szervezet is elhagyta a KMKSZ-t.

Az Ukrainai Magyarok Demokratikus Szövetségét 1991-ben a KMKSZ, a Lvovi és kijevi magyar szervezetek kezdeményezésére alapították azzal a céllal, hogy országos szervezetként segítse a magyar kisebbség érdekvédelmét. Később azonban a KMKSZ maga kívánta átvenni egy ilyen átfogó szervezet szerepét, és az e körül kialakult vita miatt 1996-ig az UMDSZ gyakorlatilag csak papíron létezett (Kovács 1996). 1996-ban a volt KMKSZ-tagok részvételével, de a KMKSZ távolmaradása mellett az UMDSZ felújította a tevékenységét. Elfogadta az alapszabályát, programját, és Tóth Mihályt választotta meg elnökül. Az alapszabály szerint az UMDSZ a kisebbségi magyar civil csoportok szövetsége, és mozgalomként kíván működni. Programja azonban inkább egy kisebbségi párt célkitűzéseit tükrözi, amely kitér a magyar kisebbség életének szinte minden területére. Polgári kezdeményezésen és a nemzetiségek közötti együttműködésen alapuló politikai javaslatokat tesz, egyúttal elismerve az állam felelősségét a kisebbségi kultúrák védelme terén.

A két magyar szervezet közötti viszony igen konfliktusos. A KMKSZ azzal vádolja az UMDSZ-t és annak elnökét, Tóth Mihályt, hogy a kommunistákkal kollaborál, és nem a magyar közösség érdekeit képviseli. Az UMDSZ pedig totalitárius tendenciákkal vádolja KMKSZ-t, és elítéli annak az ukrán hatóságokkal és a magyar kormánnyal szemben folytatott konfrontációs politikáját. A két magyar szervezet közötti különbség valóban a magyar kormányhoz és az ukrán pártokhoz fűződő viszonyukban rejlik. A KMKSZ önvédelemmel és nyomásgyakorlással kívánja a célját elérni, az UMDSZ azonban együttműködő attitűdöt alakított ki az ukrán modernizáló pártok felé. Elképzelhető, hogy az ukránizálás erősödő nyomása hatására a KMKSZ is kénytelen lesz módosítani a stratégiáját.

Nemcsak a kisebbségi magyar, de az ukrán politikai diskurzus is nagy változásokon ment keresztül, s ez szintén jelentősen befolyásolta a KMKSZ politikáját. A kezdeti szövetség a nemzeti demokratikus mozgalmakkal erősítette a szervezet antikommunizmusát, és lehetetlenné tette az együttműködést a régi/új politikai elitel. A posztkommunista nomenklátúra azonban átvette az ukrán függetlenség politikai programját, és így sikeresen stabilizálta pozícióit. A háttérbe szorult nemzeti demokratikus mozgalmak nacionalista retorikák fokozott alkalmazásával próbálták támogatottságukat visszaszerezni. Így a korábbi keményvonalas-modernizáló kontinuum mentén mozgó politikai diskurzust a mérsékelt és radikális nacionalisták közötti vetélkedés váltotta fel, és ennek következtében a KMKSZ elveszítette partnereit. A párt elszigetelődött, s ez nagymértékben hozzájárult a későbbi szakadáshoz és az UMDSZ újjáalakulásához.

A harmadik típusú modernizáló liberális pártok, mint az Egyesült Szociáldemokrata Párt (ESZDP), a Népi Demokrata Párt (NDP) és az Ukrán Liberális Párt (ULP) felemelkedése mind a KMKSZ, mind pedig az UMDSZ számára új együttműködési lehetőséget jelentene. Az 1998-as választásokon ugyan nem értek el jelentős eredményeket, de az ország katasztrofális gazdasági helyzetét tekintve elképzelhető, hogy a jövőben megnövekedik a támogatottságuk, és meghatározó szerepet fognak játszani az ország politikájában.

### 3. A külső tényezők hatása

#### 3.1. Az orosz befolyás

Az etnikumok közötti interakciót vizsgálva Ukrajna esetében a magyar külpolitikán és a nemzetközi közösségen kívül harmadik tényezőként Oroszország befolyását is vizsgálnunk kell, mivel annak hatása messze meghaladja az előző kettőét. Például nem érthető meg az ukránizálás szükségességének általános elfogadottsága, ha nem vesszük figyelembe az Oroszországtól és a destruktívnak tekintett orosz nyelvű kisebbségtől való félelmet. Ukrajna kapcsolata Oroszországgal függetlenné válása óta ellentmondásos és vitákkal terhes volt. A viták intenzitása mögött mély konfliktus húzódik az Orosz Föderáció jelenlegi határait meghaladó orosz identitás és az Ukrajna határait még kitölteni nem képes ukrán identitás között.

1991 augusztusában a gazdasági és katonai együttműködésről szóló szövetségi egyezmény aláírásával az Orosz Föderáció ugyan formálisan elismerte Ukrajna függetlenségét, a valóságban azonban soha nem tudta az ukrán szuverenitást teljesen elfogadni (Rozdzynsky 1991-1992). A történelmi Kijevi Fejedelemségre az oroszok úgy tekintenek vissza, mint nemzetük aranykorára, birodalmuk felemelkedésére. A gyönyörű Krím félsziget is, ahová egykor tömegével költöztek a nyugdíjazott kommunista tisztok, ma Ukrajnához tartozik. A Krím félsziget kikötőjében állomásozik a Fekete-tengeri Flotta is, melynek hovatartozása szintén heves viták alapját képezi. További problémát jelent a két ország kapcsolatában az Ukrajna népességének 23%-át kitevő és főként az ország keleti határvidékét benépesítő orosz lakosság, melynek sorsa iránt Oroszország nem lehet közömbös. Végül Oroszország szemében az is megkérdőjelezi szomszédja tényleges függetlenségét, hogy Ukrajna teljesen ki van szolgáltatva az orosz energiaiparnak. 1991 és 1994 között vitás kérdésekben Oroszország gyakran sikeresen gyakorolt nyomást partnerére azzal, hogy elzárta a vezetékeket (Markus 1996).

Ami Ukrajnát illeti, Leonyid Kravcsuk elnök határozott és meglehetősen konfrontációs politikát alakított ki Oroszország felé. Az elnökválasztás közeledtével azonban a politikai elit többsége, különös tekintettel a déli és keleti országrészekre, arra a meggyőződésre jutott, hogy Ukrajna számára ez a politika nem hozott eredményeket, és együttműködőbb viszonyt kellene Oroszországgal kialakítani. 1994-ben Leonyid Kucsma ezzel az ígérettel nyerte meg a választásokat, melyet csak részben tudott betartani: kétoldalú egyezmények aláírásával ugyan lehetővé tette az orosz tőke beáramlását az ország keleti területére, de a Fekete-tengeri Flotta ügyében csak átmeneti megoldást sikerült elérnie (Varga 1994).

Az ukrán szuverenitást veszélyeztető Oroszország képzele mellett a három országrész (Dél-,

Kelet- és Nyugat-Ukrajna) eltérő fejlődése további aggodalom alapját képezi az ország területi integritásának megőrzése szempontjából, különösképpen Kelet-Ukrajna, ahol a lakosság túlnyomó többségét oroszok és oroszul beszélő ukránok teszik ki. Ezek az aggodalmak gyakran oroszellenes retorikában és az ukrajnizálás szükségességének hangsúlyozásában fejeződnek ki.

Az déli Krím félszigeten az ott lakó oroszoknak és tatároknak politikai szervezeteik is vannak; közülük némelyik az Oroszországgal való újraegyesülést, mások a félsziget autonómiáját szorgalmazzák. Történelmileg a Krím többnemzetiségű jelentős tatár lakossággal, az utóbbiak többségét azonban a második világháború után Szibériába és Közép-Ázsiába deportálták. 1954-ig a félsziget orosz terület volt, és csak ekkor került Ukrajnához, de még ma is a nyugdíjas orosz tisztok és családjaik többséget alkotnak az oroszul beszélő ukránokkal, a visszatért tatárokkal és más kisebbségekkel szemben. A romló ukrán-orosz kapcsolatok és az ukrajnizálás következtében felerősödtek az elszakadást szorgalmazó hangok az orosz többségű autonóm krími kormányban. Az ukránellenes érzelmeket csak tovább szította a tatárok visszatelepítése. Körülbelül 400 000 tatár tért vissza szülőföldjére, de több mint a felük nem kapott sem állampolgárságot, sem pedig földet, ahol házat építhettek volna. Az orosz lakosság és politikai szervezeteik nem mutatkoznak készek a visszatérő tatárok befogadására, és néhány esetben a feszültségek nyílt erőszakba csaptak át (Doroszewska 1992). Kucsma elnök a krími kormány feloszlásával reagált a szeparatista követelésekre. Ma a krími parlament a félsziget lakosságának legfelsőbb képviselő-testülete, a parlament elnöke pedig mérsékelt és ukránbarát. Sok ukrán politikus azonban továbbra is veszélyesnek tartja a krími politikai helyzetet.

### 3.2. A magyar külpolitika befolyása

A magyar külpolitika hatása egyrészt az ukrán függetlenség támogatásában nyilvánult meg, másrészt közvetett módon befolyásolta a kisebbségi magyar szervezetek politikáját. Miután Magyarország visszanyerte szuverenitását, a konzervatív magyar kormány még mindig fenyegetettnek érezte magát Oroszországtól, és ezért az ukrán függetlenséget, amely megszüntette az orosz-magyar közös határokat, stratégiai jelentőségűnek tekintette. Remélte továbbá, hogy a független és demokratikus Ukrajnában a magyar kisebbség jobb elbánásban részesülne. Az 1990-ben aláírt és 1991-ben ratifikált magyar-ukrán alapszerződés tükrözte ezeket a reményeket, és az ukrán fél együttműködési készségéről adott bizonyosságot. A demokratizálás lelassulásával és az ukrajnizáló szemlélet megerősödésével azonban az alapszerződés kisebbségi passzusai már nem minősültek elégségesnek a magyar kisebbség jogainak védelmére. A magyar-ukrán kapcsolatok is vesztek jelentőségükből, mivel Ukrajnának olyan hatalmas tárgyalópartnerei akadtak, mint Oroszország és az Egyesült Államok. Így a kisebbségi nyelvhasználát és oktatás kérdéseiben gyakorta folytatott tárgyalások ellenére Magyarország veszített az ukrán kisebbségpolitikára gyakorolt korábbi befolyásából. A közelgő NATO-tagság a magyar fél számára is csökkentette a magyar-ukrán kapcsolatok jelentőségét.

A magyar külpolitika változásai kihatottak a kárpátaljai magyarok politikai szervezeteire is. Mivel a konzervatív magyar kormány mind politikailag, mind pedig anyagilag jelentősen támogatta a KMKSZ-t 1990 és 1994 között, az azt követő mérsékelt szocialista-liberális kisebbségi politikát a szervezet radikális vezetői az anyaországi támogatás megvonásaként élték meg (Tóth 1997). Nemcsak a korábbi informális anyagi csatornák szűntek meg, de a KMKSZ elveszítette a Magyarországról jött pénzek elosztása fölötti addigi kizárólagos monopóliumát is. Ezek a változások különösen érzékenyen érintették az ukrán politikai élettől elszigetelődött KMKSZ-t, hozzájárultak a belső viták felerősödéséhez, amely aztán a mérsékelték távozásához vezetett.

### 3.3. A nemzetközi közösség befolyása

1991-ben a Szovjetunió felbomlása után a nemzetközi közösséget legjobban a szovjet nukleáris arzenál jövője aggasztotta. Ez az aggodalom különösen Ukrajna esetében volt reális, mivel Ukrajna a területén lévő nukleáris töltetű rakétafejeket felhasználta az Oroszországgal és az Egyesült Államokkal folytatott alkudozásban. Végül az Egyesült Államok úgy vetett véget a feszült helyzetnek, hogy a rakétafejek Oroszországba való szállításáért cserébe jelentős anyagi segílyt ajánlott fel Ukrajnának (Lapczak 1995). Az Egyesült Államok befolyása Ukrajnára más esetekben is meghatározóbbnak bizonyult az Európai Uniónál, mivel a felmerülő kérdések többsége Oroszországot is érintik; Oroszország azonban nem az Európai Uniót, hanem az Egyesült Államokat tekinti tárgyalópartnerének. Az EU befolyása azért is kisebb, mivel nem tekinti Ukrajnát potenciális tagjelöltnek. A szorosabb európai kapcsolatokat szorgalmazó ukrán nemzeti demokratikus mozgalmaktól és liberális politikai elitől eltekintve csak Oroszország szeretné Ukrajnát egy szélesebb integráció részeként látni, de ez a Független Államok Közössége (FÁK), nem pedig az Európai Unió lenne.

A befolyási övezetek szempontjából Ukrajna a senki földjének tekinthető, mégis stratégiai jelentőségű. Az orosz dominancia mellett az ország helyzetét meghatározza az Egyesült Államok és az EU politikája is. A nemzetközi közösség egyrészt támogatta Ukrajna függetlenségét, annak érdekében, hogy egy bufferzóna jöjjön létre a NATO és Oroszország között. Másrészt azonban a NATO-bővítéssel kapcsolatos tárgyalások során hallgatólagosan elismerte az orosz befolyást Ukrajna fölött. Ukrajna pedig nem tehet mást, mint alkudozik: a már említett rakétafejeket túl sikeresen használta fel a nemzetközi aggodalmat keltő csernobili atomerőművet arra, hogy bezárásának fejében újabb jelentős segílyeket kapjon.

Bár kiszolgáltatott helyzete miatt Ukrajna általában érzékenyen reagál a külső nyomásra, a nemzetközi közösség mégse tudja jelentősen befolyásolni az ország nemzetiségei közötti kapcsolatokat. Hallgatólagosan beleegyezett abba, hogy a krími válságra Ukrajnának és Oroszországnak együtt kell megoldást találnia, az orosz nyelvű lakosság helyzetét pedig ukrán belügynek tekinti. Az ukrán elit elismeri a kisebbségi magyar szervezetek szerepét az ukrán

politikában, a nemzetközi szervezetek többsége azonban még a létezésükről sem tud. A nemzetközi szervezetek, különösképpen az Európa Tanács annyiban tudja befolyásolni az ukrain nemzetiségek közötti kapcsolatokat, hogy Ukrajna további demokratizálását és modernizálását sürgetik, amely támogatja a kisebbségekkel való együttműködést a jelenlegi etnikai nacionalista tendenciákkal szemben.

#### 4. Megjegyzések

A kisebbségi magyar szervezetek és az ukrán pártok kapcsolatát vizsgálva megállapítható, hogy az ukrán politikában a magyar kisebbség problémáit háttérbe szorítják az orosz kisebbséggel és a krími tatárokkal kapcsolatos aggodalmak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy akár a KMKSZ, akár az UMDSZ problémamentesnek találná a kárpátaljai magyar kisebbség helyzetét. Ellenkezőleg, bár közvetlen módon nem ellenük irányul, de az ukrainizálás politikája komolyan akadályozza a magyar kisebbséget jogaik gyakorlásában a kisebbségi oktatás és nyelvhasználat terén. Az UMDSZ tárgyalásai a hatalommal, miszerint az ukrainizálást elősegítő törvények ne vonatkozzanak a magyar kisebbségre, csak részben tekinthetők hasznosnak, mivel csak rövid távon enyhítenek a helyzeten, és az engedmények mögött nincsenek jogi garanciák. A KMKSZ és az UMDSZ számára a jövőben a kiutat a harmadik típusú modernizáló liberális pártok felemelkedése és a velük való együttműködés jelentené. Közvetett módon a magyar külpolitikának is ezt kellene támogatnia. A nemzetközi közösségnek pedig különösen nagy felelőssége van abban, hogy valamilyen formában a demokratikus átalakulás feltételein alapuló partneri együttműködés hiteles keretét ajánlja fel Ukrajnának.

### VII. Bibliográfia

A délszláv válság és Magyarország (1995). Paper of the Foundation of the Centre for the Research of Security- and Defence Policy (Biztonságpolitikai és Honvédelmi Kutatások Központja Alapítvány).

All-Ukrainian Party Gromada, Third Congress (1997). Political declaration.

A political portrait of Ukraine, The results of four polls conducted during the 1994 election campaign in Ukraine (1994). Democratic Initiatives Research and Education Center (Kiev).

A political portrait of Ukraine, Ukrainian Foreign Policy and public opinion on Ukraine and NATO (1997). Democratic Initiatives Research and Education Center (Kiev).

A szerepeket tisztázandó. Kárpátaljai Szemle, 3. évf. (1995) 10-11. sz. 3-4. p.

A szervezet éli a maga megszokott életét. Interjú Kovács Miklóssal. Kárpátaljai Szemle, 5. évf. (1997) 2. sz. 5. p.

A VMDK programja (1991). (Ada: VMDK)

A VMSZ koncepciója. Magyar Szó, 1996. január 21. 10-11. p.

Albin, Cecilia (1993): The Role of Fairness in Negotiation. Negotiation Journal, 9. évf. 3. sz. 223-244. p.

Axelrod, Robert. (1984): The Evolution of Co-operation. Basic Books, A Division of Harper Collins Publishers.

Axelrod, Robert and Keohane, Robert (1986): Achieving cooperation under anarchy: strategies and institutions. In: Cooperation under Anarchy. Edited by Oye, Kenneth. Princeton, Princeton University Press, 226-254. p.

Az alapszervezetek tekintélye döntő lehet. Interjú Kovács Miklóssal. Kárpátaljai Szemle, 4. évf. (1996) 8. sz. 5. p.

Az önkormányzat az önrendelkezés alapja (1995). Komárno, Komáromi Lapok-Szinnyei Kiadó.

Az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség belső működési szabályzata (1996). Kijev.

Az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség programja (1996). Kijev.

Az UMDSZ 1997. május 9-i ungvári közgyűlésének NYILATKOZATA (1997).

Az UMDSZ 1997. május 9-i Közgyűlésének HATÁROZATA (1997).

Az UMDSZ 1997. V. 9-i ungvári közgyűlésének ÁLLÁSFOGLALÁSA az ukrainai magyar közösség emberi és állampolgári jogai, szabadságjogai érvényesítésével kapcsolatban (1997).

Az UMDSZ 1997. május 9-i ungvári közgyűlésének ÁLLÁSFOGLALÁSA az anyanyelv használata jogának bővítésével kapcsolatban (1997).

Az UMDSZ 1997. május 9-i ungvári közgyűlésének ÁLLÁSFOGLALÁSA oktatási kérdésekben (1997).

Az UMDSZ 1997. május 9-i ungvári közgyűlésének ÁLLÁSFOGLALÁSA a helyi önkormányzatok

tevékenységével kapcsolatban (1997).

Az UMDSZ 1997. május 9-i ungvári közgyűlésének ÁLLÁSFOGLALÁSA a vállalkozói és egyéb gazdasági tevékenységgel kapcsolatban (1997).

Az UMDSZ 1997. május 9-i ungvári közgyűlésének ÁLLÁSFOGLALÁSA az ukrajnai magyarság kulturális, oktatási intézményei működéséhez szükséges anyagi feltételek megteremtése biztosításáról (1997).

Az UMDSZ 1997. május 9-i ungvári közgyűlésének ÁLLÁSFOGLALÁSA az etnikai, nemzetiségi szervezetekkel való együttműködésről (1997).

Ágoston András (1995): A politikai autonómia ellen. VMDK Hírmondó, 1995. 61. sz. 8-9. p.

Ágoston András (1995): Kísértet Vajdaságban. VMDK Hírmondó, 1995. 80. sz. 12. p.

Bányai Péter. Egy Original Demokrácia Original Reformjai. (Kézirat.) 1993. november-1996. augusztus.

Bakker, Edwin (1997): Minority Conflicts in Slovakia and Hungary? Capelle a/d Ijssel: Labyrinth Publication. - Ill. Thesis Rijksuniversiteit Groningen.

Bartos, O. J. (1967): Simple models of group behaviour. New York.

Berényi József (1994): Nyelvországlás. Pozsony, Fórum Alapítvány.

Bírált a nagykövet. Kárpátaljai Szemle, 4. évf. (1996) 7. sz. 18. p.

Bordás Győző (1994): Értékeink megtagadása. Híd, 58. évf. (1994) 1-4. sz. 173-175. p.

Bosnyák István (1994): Néhány dokumentum, némi kommentárral és konklúzióval. Híd, 58. évf. (1994) 1-4. sz. 67-91. p.

Brenzovics László (1995): Autonómia-konferencia Szegeden. Kárpátaljai Szemle, 3. évf. (1995) 10-11. sz. 25. p.

Breuil, John. (1982): Nationalism and the State. Manchester University Press.

Brown, Chris: Neorealism and Neoliberalism. In: Understanding International Relations. Macmillan, 49-61. p.

Brubaker, Rogers: Nationalism Reframed: Nationhood and the national question in the New Europe. Collegium Budapest/Institute for Advanced Study. Discussion Papers, No. 10.

Bruszt László (1991): Transformative Politics in East Central Europe. Institute of Sociology Hungarian Academy of Sciences, Working Paper, July 1991.

Bruszt László and Stark David (1992): Remaking the Political Field in Hungary: From the Politics of Confrontation to the Politics of Competition. In: Eastern Europe in Revolution. Edited by Banac, I. Ithaca-London, Cornell University Press, 13-55. p.

Bruszt László and Stark David (1990): Negotiating the Institutions of Democracy: Strategic Interactions and Contingent Choices in the Hungarian and Polish Transitions. Cornell Working Papers on Transitions from State Socialism, no. 90-98.

Bugajski, Janusz (1993): Nations in turmoil: conflicts and cooperation in Eastern Europe. Westview Press, Boulder, Colorado.

Bugajski, Janusz (1994): Ethnic politics in Eastern Europe: a guide to nationality policies, organizations and parties. M. E. Sharpe, Armonk, N.Y.

Bútor, Martin (1992): Együttélésre vagyunk utalva. Beszélő, 1992.

Bútor, Martin & Hunčík, Péter (eds.) (1997): Global Report on Slovakia. Bratislava, Sándor Márai Foundation.

Bútorová, Zora & Rosová, Tatjana (1992): A Szlovák Nemzeti Párt. Limes, 1992. január 1. 17-20. p.

Craitiu, Aurelian (1995): Dilemma of Dual Identity: the democratic Alliance of Hungarians in Romania. Eastern European Constitutional Review, Spring, 1995.

Cvetkovic, Vladimir N. (1997): A modern Szerbia: a nemzeti identitás keresése. Symposium, 4. évf. (1997) 11. sz. 2-16. p.

Darski, Jozef (1992): Quo vadis Ukraine? Uncaptive Minds, 5. évf. (1992) 1. sz. 59-74. p.

Darski, Jozef (1994): Which way independence? Uncaptive Minds, 7. évf. (1994) 3. sz. 117-128. p.



- Declaration of the 1997 Convention of the League of the Vojvodinian Social Democrats.
- Democratic process and Ethnic Relations in Yugoslavia (1995): Report of the Project on Ethnic Relations (PER).
- Doroszewska, Urszula (1992): Crimea: Whose country? *Uncaptive Minds*, 5. évf. (1992) 3. sz. 39-50. p.
- Dudás Károly (1998): Remények és kételyek. *Hét Nap*, 5. évf. (1998) 6. sz. 5. p.
- Dunay Pál (1997): Hungarian-Romanian Relations: A Changed paradigm? In: *The Effects of Enlargement on Bilateral Relations in Central and Eastern Europe*. Edited by Wohlfeld, Monika. Paris, Institute For Security Studies, WEU, 6-25. p.
- Dupont, Christopher and Faure, Guy-Oliver (1991): The Negotiation Process. In: *International Negotiation: Analysis, Approaches, Issues*. Edited by Kremenyuk, V. San Francisco and Oxford, Jossey-Bass Publishers, 40-56. p.
- Eseménydús hónapok. *Kárpátaljai Szemle*, 4. évf. (1996) 5. sz. 3-4. p.
- Fischer, Roger and Ury, William (1991): *Getting to Yes*. New York, Penguin Books.
- Fisher, Sharon (1995): Cabinet Reshuffle in Slovakia. *Open Media Research Institute, Analytical Brief*, Nr. 305, available Hiba! A hivatkozási forrás nem található.
- Fisher, Sharon & Szilágyi, Zsófia (1996): Hungarian Minority Summit causes Uproar in Slovakia. *Open Media Research Institute, Analytical Brief*, Nr. 223, available Hiba! A hivatkozási forrás nem található.
- Fisher, Sharon (1996): Slovakia Makes Way for Regionalization. *Open Media Research Institute, Analytical Brief*, Nr. 219, available Hiba! A hivatkozási forrás nem található.
- Fisher, Sharon (1996): Slovakia's Ruling Coalition Threatened. *Open Media Research Institute, Analytical Brief*, Nr. 161, available Hiba! A hivatkozási forrás nem található.
- Fisher, Sharon (1997): NATO Enlargement and Slovakia. *Open Media Research Institute, Analytical Brief*, Nr. 77, available Hiba! A hivatkozási forrás nem található.
- Fisher, Sharon (1997): Slovakia's Schizophrenic Relations with NATO. *Open Media Research Institute, Analytical Brief*, Nr. 36, available Hiba! A hivatkozási forrás nem található.
- Fodó nem képviselheti a KMKSZ-t. *Kárpátaljai Szemle*, 5. évf. (1997) 8. sz. 6. p.
- Frič, Pavol (1994): Dél-Szlovákia mítoszai és valósága. *Beszélő*, 1994. szeptember.
- From the spirit of Helsinki to independence. Interview with Levko Lukyanenko. *Uncaptive Minds*, 4. évf. (1991) 3. sz. 53-54. p.
- FUEN Informative Mission to the Republic of Hungary (.) and to the Ukraine (1996): Report of the Federal Union of European Nationalities (FUEN).
- Gallagher, Tom (1995): *Romania After Ceusescu: The Politics of Intolerance*. Edinburgh, University Press.
- Gál, Fedor & Lord, Christopher (eds.) (1993): *The Hungarian Minority in Slovakia*. Prague, EGEM.
- Gellner, Ernest (1983) *Nations and Nationalism*. Oxford, Basil Blackwell.
- Gerold László (1994): Tojástáncunk. *Híd*, 58. évf. 1-4. sz. 167-172. p.
- Gubás Jenő (1994): Véleményforgácsok a jugoszláviai magyarság jelenéről és jövőjéről. *Híd*, 58. évf. (1994) 1-4. sz. 147-152. p.
- Gulácsy Géza (1994): A nemzetiségi kulturális autonómia. *Kárpátaljai Szemle*, 2. évf. (1994) 6. sz. 18-22. p.
- Gulácsy Géza (1995): Az új oktatási törvénytervezet. *Kárpátaljai Szemle*, 3. évf. (1995) 10-11. sz. 13. p.
- Gulácsy Géza (1996): A nemzetiségi kulturális önkormányzat megalakításának és működésének rendje. *Kárpátaljai Szemle*, 4. évf. (1996) 1. sz. 20-23. p.
- Hamberger Judit (1997): A csehek és a szlovákok a magyarokról és Közép-Európáról. Unpublished report about the conference held on August 14, 1997 in Tapolca (Hungary).
- Hamberger Judit (1993): A nacionalizmus mint szlovák politikai ideológia. Unpublished working paper.
- Hamberger Judit (1995): A jelenlegi szlovák társadalom magyarokról alkotott képe. Unpublished report about the conference held on April 7, 1995 in Miskolc (Hungary).

- Hamberger Judit (1994): Etnikai konfliktusok megoldásának kísérlete. Unpublished working paper.
- Hamberger Judit (1995): Szlovák nemzetállami törekvések az 1990-es években. Unpublished report.
- Hamberger Judit (1995): A szlovák-magyar viszonyról. Working paper.
- Hamberger Judit (1995): A szlovák belpolitika és a magyar ügyek viszonya. Working paper.
- Hamberger, Judit (1996): Szlovákia geopolitikája. Published in English and Romanian in *International Studies/Studii International*, Nr. 12, 1996.
- Hamberger Judit (1997): A magyar millecentenárium és a mai szlovák nemzeti-nacionalista politikai ideológia Kárpát-medencére vonatkozó értelmezése. *Valóság*, 1997. április.
- Hamberger Judit (1996): A szlovák-magyar viszony és az alapszerződés szlovákiai ratifikálásának összefüggései. Working paper.
- Hamberger Judit (1996): A szlovák parlamenti ellenzék együttműködésének problémái. Working paper.
- Hamberger Judit (1997): Komplexusok egymással szemben. *Magyar Narancs*, 1997. november 13. 46-47. p.
- Hamberger Judit (1997): Szlovákia ma. Working paper.
- Hamberger Judit (1997): A rossz szlovák-magyar viszony okairól. *Magyar Hírlap*, 1997. március 24. 7. p.
- Heisler, Martin O. (1990): Ethnicity and Ethnic relations in the Modern West. In: *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*. Edited by Montville, J. Lexington, MA: Lexington Books, 21-64. p.
- History is working to our advantage, but very slowly. Interview with Yevhen Proniuk. *Uncaptive Minds*, 4. évf. (1991) 1. sz. 17-18. p.
- Hobsbawm, E. J. (1992): *Nations and nationalism since 1780: programme, myth, reality*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Horowitz, Donald L. (1985): *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley and Los Angeles, University of California Press.
- Horowitz, Donald L. (1990): Ethnic Conflict Management for Policymakers. In: *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*. Edited by Montville, J. Lexington, MA, Lexington Books, 115-130. p.
- Horowitz, Donald L. (1990): Making Moderation Pay: The Comparative Politics of Ethnic Conflict Management. In: *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*. Edited by Montville, J. Lexington, MA, Lexington Books, 451-475. p.
- Hódi Sándor (1991): *Önmagunk vállalása* (Ada: VMDK).
- Hódi Sándor (1997): Vajdasági magyar pártpreferenciák. *Kárpátaljai Szemle*, 5. évf. (1997) 4. sz. 6-7. p.
- Hunčík Péter (szerk.) (1995): *Ellenpróbák*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely.
- Ionescu, Dan: Romania to Apply for Full NATO Membership. Open Media Research Institute, Analytical Brief, Nr. 45, available <http://www.omri.cz/Publications/DD/Index.html>.
- Ionescu, Dan: The Romanian-Hungarian Basic Treaty. Open Media Research Institute, Analytical Brief, Nr. 334, available <http://www.omri.cz/Publications/DD/Index.html>.
- Ionescu, Dan: Political Meningitis in Romania. Open Media Research Institute, Analytical Brief, Nr. 338, available <http://www.omri.cz/Publications/DD/Index.html>.
- Jogaink védelme a tét. *Kárpátaljai Szemle*, 4. évf. (1996) 8. sz. 2-3. p.
- Jordan, Michael J. (1996): Kraina's Refugees Run Into Trouble. *Transition*, 2. évf. 1. sz. 52-53. p.
- Kacsur Gusztáv (1994): Csupán a koloncok szakadtak le. Interjú Fodó Sándorral. *Kárpátaljai Szemle*, 2. évf. (1994) 7. sz. 3. p.
- Kacsur Gusztáv (1994): Técső: hogyan tovább, magyarok? *Kárpátaljai Szemle*, 2. évf. (1994) 7. sz. 6. p.
- Kacsur Gusztáv (1994): Magyar nyelvű főiskolai képzés Kárpátalján. *Kárpátaljai Szemle*, 2. évf. (1994) 7. sz. 10-11. p.

- Kacsur Gusztáv (1995): 1995 a munka éve lesz. Kárpátaljai Szemle, 3. évf. (1995) 1-2. sz. 3-4. p.
- Kacsur Gusztáv (1995): Tájékp csata után. Kárpátaljai Szemle, 3. évf. (1995) 4. sz. 3. p.
- Kacsur Gusztáv (1995): Középponton. Kárpátaljai Szemle, 3. évf. (1995) 6. sz. 12. p.
- Kacsur Gusztáv (1997): Ismét középpontban az oktatás. Kárpátaljai Szemle, 5. évf. (1997) 4. sz. 2-3. p.
- Kaminsky, Piotr (1993): Who started the war. *Uncaptive Minds*, 6. évf. (1993) 1. sz. 9-14. p.
- Karpinski, Jacob (1993): The South Slavs. *Uncaptive Minds*, 6. évf. (1993) 1. sz. 5-8. p.
- Kelman, H. (1996): Negotiation as Interactive Problem Solving. *International Negotiation*, 1. évf. (1996) 1. sz. 99-123. p.
- Kezdeményezés a személyi elven alapuló kisebbségi önkormányzat létrehozatalára (1990). Document of the Democratic Community of the Hungarians in Vojvodina.
- Kezdeményezés a Szerb Köztársaságban élő magyarság önkormányzatának létrehozására (1995). Document of the 1995 Convention of the Democratic Community of the Hungarians in Vojvodina.
- Kezdeményezés a vajdasági magyarok nyílt és megoldatlan helyzetének rendezésére (1997). Document of the Democratic Party of the Hungarians in Vojvodina.
- Kouzmov, Taras (1994): Still a long way to go. *Uncaptive Minds*, 7. évf. (1994) 2. sz. 59-64. p.
- Kovac, Miro (1992): The killing fields. *Uncaptive Minds*, 5. évf. (1992) 1. sz. 99-104. p.
- Kovács Elemér (1996): Így látjuk mi. Kárpátaljai Szemle, 4. évf. (1996) 6. sz. 18-19. p.
- Kovács Miklós (1996): Amikor a fark csóválja a kutyát. Kárpátaljai Szemle, 4. évf. (1996) 2. sz. 7. p.
- Kovács Miklós (1994): A szakadás anatómiája. Kárpátaljai Szemle, 2. évf. (1994) 7. sz. 4-5. p.
- Kovács Miklós (1995): Kárpátalja: a magyar ferdítés. Kárpátaljai Szemle, 3. évf. (1995) 1-2. sz. 17. p.
- Kőszeghy Elemér (1995): Kárpátalja: a magyar válás. Kárpátaljai Szemle, 3. évf. (1995) 1-2. sz. 16-17. p.
- Kulin Zoltán (1995): Felelősséggel vállalható?! Kárpátaljai Szemle, 3. évf. (1995) 4. sz. 16-18. p.
- Kutschera, Chris (1994): The ghost republic. *Uncaptive Minds*, 7. évf. (1994) 1. sz. 33-37. p.
- Kuzio, Taras (1991): Political Parties in Ukraine. *Uncaptive Minds*, 4. évf. (1991) 2. sz. 67-74. p.
- Kymlicka, Will (1995): *Multicultural citizenship: a liberal theory of minority rights*. Oxford, Clarendon Press.
- Law of Ukraine on the Citizenship of Ukraine (1997). UNHCR publication.
- Leško, Marian (1998): *Mečiar és a mečiarizmus*. Budapest-Pozsony, Balassi Kiadó-Kalligram Kiadó.
- Magyarként itt maradni (1995): The program of the Alliance of Hungarians in Vojvodina.
- Magyar-magyar csetepaté. Kárpátaljai Szemle, 4. évf. (1996) 8. sz. 13. p.
- Major Nándor (1994): Messianizmus vagy érdekvédelem. *Híd*, 58. évf. (1994) 1-4. sz. 129-133. p.
- McDonald, Glenn (1992): Pacifism under pressure. *Uncaptive Minds*, 5. évf. (1992) 2. sz. 63-80. p.
- Mihai, Lucian (1995): The Constitutional Law of Romania. In: *Legal Reform in Post-Communist Europe*. Edited by Frankowski, S. and Stephan B. Kluwer Academic Publisher, Netherlands, 51-69. p.
- Milner, Helen (1992): International Theories of cooperation among nations: strengths and weaknesses. *World Politics*, 44. évf. (1992) 3. sz. 466-496. p.
- Mit akar a Vajdasági Magyar Demokrata Párt? *Hírlap*, 1. évf. 1. sz. 1-2. p.
- Mitchell, Christopher (1995): Asymmetry and Strategies of Regional Conflict Reduction. In: *Co-operative Security. Reducing Third World Wars*. Edited by Zartman, I. W. and Kremenyuk, V. Syracuse University Press, 25-57. p.
- Naboka, Serhiy (1992): Nationalities issues in Ukraine. *Uncaptive Minds*, 5. évf. (1992) 1. sz. 75-80. p.

- Nagy László (1997): Műveld a csodát, ne magyarázd! Kárpátaljai Szemle, 5. évf. (1997) 3. sz. 2-4. p.
- Nincic, Roksanda (1993): The toothless Second Serbia. *Uncaptive Minds*, 6. évf. (1993) 1. sz. 91-94. p.
- O'Donnell, Guillermo. (1994): Delegative Democracy. *Journal of Democracy*, 1994. 1. sz. 55-69. p.
- Óhajok fóruma? Kárpátaljai Szemle, 3. évf. (1995) 1-2. sz. 4. p.
- Open Media Research Institute, Daily Digest, Search "Romania" January 1991- March 1997, available <http://www.omri.cz/Publications/DD/Index.html>.
- Open Media Research Institute, Analytical Brief, Search "Ukraine", No. 4/24/96; 5/26/96; 5/29/96; 6/6/96; 6/7/96; 6/27/96; 8/20/96; 8/23/96; 8/27/96; 10/8/96; 10/25/96; 10/17/96; 10/29/96; 11/11/96; 11/14/96, available <http://www.omri.cz/Publications/DD/Index.html>.
- Open Media Research Institute, Analytical Brief, Search "Yugoslavia", No. 2/16/96; 2/29/96; 3/27/96; 3/29/96; 4/9/96; 4/10/96; 5/10/96; 6/3/96; 6/13/96; 6/21/96; 6/24/96; 7/10/96; 8/8/96; 8/16/96; 8/23/96; 9/9/96; 9/10/96; 9/20/96; 10/4/96; 10/11/96; 10/25/96; 11/25/96; 11/26/96; 12/3/96; 12/4/96, available <http://www.omri.cz/Publications/DD/Index.html>.
- Orosz Ibolya (1998): Mi lesz az iskoláinkkal. *Hét Nap*, 5. évf. 7. sz. 5. p.
- Orosz Ildikó (1994): Magánvélemény. *Kárpátaljai Szemle*, 2. évf. (1994) 7. sz. 13. p.
- Papp György (1994): Jelen- és jövőképünk - esélyekkel. *Híd*, 58. évf. (1994) 1-4. sz. 36-43. p.
- Pelin, A. V. (1995): A kárpátaljai magyar közvélemény sajátosságai egy kutatás tükrében. *Kárpátaljai Szemle*, 3. évf. (1995) 10-11. sz. 20-21. p.
- Pogány Erzsébet (ed.) (1995): *Az Együttélés öt éve*. Pozsony, Madách-Posonium.
- Project on Ethnic Relations (PER, 1996): *Second Slovakia Roundtable*. Project on Ethnic Relations, Princeton, New Jersey.
- Pruitt, Dean J. (1991): Strategy in Negotiation. In: *International Negotiation: Analysis, Approaches, Issues*. Edited by Kremenyuk, V. San Francisco and Oxford, Jossey-Bass Publishers, 78-89. p.
- Raiffa, Howard (1991): Contributions of Applied Systems Analysis to International Negotiation. In: *International Negotiation: Analysis, Approaches, Issues*. Edited by Kremenyuk, V. San Francisco and Oxford, Jossey-Bass Publishers, 5-21. p.
- Ramac, Mihai (1995): Serbs from all lands in one province. *Warreport*, October 1995, 18-19. p.
- Reclaiming a homeland. Interview with Mustafa Dzhemilev in *Uncaptive Minds*, 5. évf. (1992) 3. sz. 51-58. p.
- Rehák László (1994): Új viszonyok - más életérzés. *Híd*, 58. évf. (1994) 1-4. sz. 194-202. p.
- Rothchild, Donald (1997): Ethnic Bargaining and the Management of Intense Conflict. *International Negotiation*, 2. évf. 1. sz. 1-20. p.
- Rozdzyński, Jan (1991-1992): What kind of independence. *Uncaptive Minds*, 4. évf. (1991-1992) 4. sz. 97-104. p.
- Schopflin, George (1997): *Interethnic Relations in Transylvania: Rhetoric and Reality*. Part I. The Romanians, manuscript.
- Schopflin, George (1997): *Civil Society, Ethnicity and the State: a threefold relationship*. Paper delivered at the conference *Civil Society in Austria*, Vienna, 20-21 June 1997.
- Sefcsich György (1994): Széthullóban mint az oldott kéve. *Híd*, 58. évf. (1994) 1-4. sz. 158-166. p.
- Shafir, Michael: Is the Romanian Opposition Heading Towards Victory? Open Media Research Institute, Analytical Brief, Nr. 260, available <http://www.omri.cz/Publications/DD/Index.html>.
- Shafir, Michael: Light at the End of the Hungarian-Romanian Tunnel? Open Media Research Institute, Analytical Brief, Nr. 283, available <http://www.omri.cz/Publications/DD/Index.html>.
- Shafir, Michael: Mini-Reshuffle of Romanian Government. Open Media Research Institute, Analytical Brief, Nr. 295, available <http://www.omri.cz/Publications/DD/Index.html>.
- Shafir, Michael: Romanian Coalition Breaks. Open Media Research Institute, Analytical Brief, Nr. 314, available <http://www.omri.cz/Publications/DD/Index.html>.
- Shafir, Michael: Is the Party of Romanian National Unity Disintegrating? Open Media Research

Institute, Analytical Brief, Nr. 414, available <http://www.omri.cz/Publications/DD/Index.html>.

Shafir, Michael. 'Romania Opts for Political Change,' Open Media Research Institute, Analytical Brief, Nr. 436, available <http://www.omri.cz/Publications/DD/Index.html>

Shafir, Michael: Romania Enters the 'Age of Normalcy'. Open Media Research Institute, Analytical Brief, Nr. 474, available <http://www.omri.cz/Publications/DD/Index.html>.

Shafir, Michael: Victor Ciorbea: Romania's Prime Minister-Designate. Open Media Research Institute, Analytical Brief, Nr. 482, available <http://www.omri.cz/Publications/DD/Index.html>.

Siebe, Wilfried (1991): 'Game Theory'. In: International Negotiation: Analysis, Approaches, Issues. Edited by Kremenjuk, V. San Francisco and Oxford, Jossey-Bass Publishers, 180-202. p.

Sikerült időt nyernünk a magyar felvételi vizsgák ügyében. Interjú Kovács Miklóssal. Kárpátaljai Szemle, 5. évf. (1997) 3. sz. 6-7. p.

Siskova, Anna (1996): Slovakia Seven Years after the Fall of Communism. Open Media Research Institute, Analytical Brief, Nr. 479, available

Siskova, Anna (1996): Slovakia's Christian Democratic Movement at a Crossroads. Open Media Research Institute, Analytical Brief, Nr. 413, available

Slapsak, Svetlana (1993): When words kill. Uncaptive Minds, 6. évf. (1993) 1. sz. 15-22. p.

Smith, Anthony D. (1986): The Ethnic Origins of Nations. London.

Smith, Anthony D. (1993): The Ethnic Sources of Nationalism. Survival, Spring, 1993.

Smith, Anthony D. (1995): Nations and nationalism in a global era. Cambridge, Polity.

Suchanek, Izabella (1995): Some Reasons for the Conflict in Former Yugoslavia. GSFI Working Paper.

Szabadság és Felelősség. A Magyar Polgári Párt Programja. Budapest, Magyar Polgári Párt, 1992.

Szakértői tanácskozás a vajdasági magyar autonómia-koncepciókról (1996). Budapest, HTMH.

Székely András Bertalan (1996): A vajdasági magyarság helyzetének 1990 utáni romlásáról. Budapest, HTMH.

Szilágyi Zsófia: Hungary's Government Is Determined to Sign the Basic Treaty with Romania. Open Media Research Institute, Analytical Brief, Nr. 310, available <http://www.omri.cz/Publications/DD/Index.html>.

The Democratic Alliance of Hungarians in Romania. Documents. Nr. 1-3, Edited by the DAHR Presidium. Cluj, 1994.

The story of democracy in a Ukrainian town. Interview with Bohdan Voloshynsky. Uncaptive Minds, 4. évf. (1991) 3. sz. 55-60. p.

The Ukrainian Piedmont. Interview with Vyacheslav Chornovil. Uncaptive Minds, 4. évf. (1991) 1. sz. 19-25. p.

Tóth István (1997): A kísérleti nyúl neve: KMKSZ. Kárpátaljai Szemle, 5. évf. (1997) 1. sz. 8-9. p.

Tripkovic, Milan (1997): A jugoszláv társadalom elitizációja, kriminalizációja és politizációja. Symposium, 4. évf. (1997) 15. sz. 29-39. p.

Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ). Alapszabály (1993). Kijev, 1993.

Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség. Közgyűlés. Kijev, 1996. június 8-án (1996). Kijev.

Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség. Állásfoglalások (1996). Kijev.

Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség. Állásfoglalás a Vereckei Hágón felállítandó emlékművel kapcsolatban (1996). Kijev.

Ukrajnai Pártok és Mozgalmak (1996).

Ukraine. Human Development Report (1997). United Nations Development Programme (UNDP), Kiev.

Utasi Csaba (1994): Aki nem lép egyszerre. Híd, 58. évf. (1994) 1-4. sz. 22-27. p.

Varga Béla (1994): Leonyidok párharca. Kárpátaljai Szemle, 2. évf. (1994) 6. sz. 5. p.

Varga Béla (1994): Irányváltás az ukrán külpolitikában. Kárpátaljai Szemle, 2. évf. (1994) 7. sz. 7. p.

- Varga Béla (1995): Hiú ábrándok. Kárpátaljai Szemle, 3. évf. (1995) 1-2. sz. 12-13. p.
- Varga Béla (1995): "Vörös direktorból" reformer. Kárpátaljai Szemle, 3. évf. (1995) 1-2. sz. 14. p.
- Varga Béla (1995): Magyar pártküldöttség Kárpátalján. Kárpátaljai Szemle, 3. évf. (1995) 4. sz. 7-8. p.
- Varga Béla (1995): Ukrajna. Kárpátaljai Szemle, 3. évf. (1995) 4. sz. 9-11. p.
- Varga Levente (1996): Ukrajna belpolitikai, kül- és biztonságpolitikai és gazdasági helyzetének jellemzői 1996. márciusában. (Kézirat.)
- Varga Zoltán (1994): Lépések után. Híd, 58. évf. (1994) 1-4. sz. 134-146. p.
- Választási Kampány Ukrajnában (1998). Internal report of the Hungarian Ministry of Foreign Affairs on the Ukrainian campaign for the parliamentary elections.
- Várady Tibor (1994): Remarks on Cultural Pluralism and Multiethnicity in Ethnic Societies. In: Jaksic, Bozidar (ed.): Interculturality in Multiethnic Societies. Beograd, Hobisport, 39-44. p.
- Várady Tibor (1995): Történelemközelben. Újvidék, Forum.
- Végel László (1994): Ámítások és csábítások. Híd, 58. évf. (1994) 1-4. sz. 176-193. p.
- Végel László (1997): A reformista kisebbségi társadalomról. (Kézirat.)
- Kohl, Christine von (1991): Nothing more in common. Uncaptive Minds, 4. évf. (1991) 1. sz. 26-33. p.
- Vukomanovic, Dijana (1991): The Serbian national interest in the vicious circle of ethno-nationalism' in Nationalism and Minorities, 68. p.
- Zartman, I. W. (1983): Introduction. In: The 50% Solution. Edited by Zartman, I. W. New Haven and London, Yale University Press, 1-43. p.
- Zartman, I. W. (1988): Common Elements in the Analysis of the Negotiation Process. Negotiation Journal, 4. évf. (1988) 1. sz. 31-45. p.
- Zartman, I. W. (1990): Negotiations and Prenegotiations in Ethnic Conflict: The Beginning, The Middle, and the Ends. In: Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies. Edited by Montville, J. Lexington, MA, Lexington Books, 513-533. p.
- Zartman, I. W. (1991): The Structure of Negotiation. In: International Negotiation: Analysis, Approaches, Issues. Edited by Kremenyuk, V. San Francisco and Oxford, Jossey-Bass Publishers, 65-77. p.
- Zartman, I. W. (1994): Introduction: Two's Company and More's Crowd: The Complexities of Multilateral Negotiation. In: International Multilateral Negotiation. Approaches to the Management of Complexity. Edited by Zartman, I. W. San Francisco, Jossey-Bass Publishers, 1994, 1-13. p.
- Zartman, I. W. (1995): Dynamics and Constraints in Negotiations in Internal Conflicts. In: Elusive Peace. Negotiating an End to Civil Wars. Edited by Zartman, I. W. Washington, D. C., The Brookings Institution, 3-29. p.
- Zolotarjov, Volodimir (1995): Regionalizmus helyett föderalizmust. Kárpátaljai Szemle, 3. évf. (1995) 1-2. sz. 15-16. p.
- 5 éves a Romániai Magyar Demokrata Szövetség. Emlékkönyv. Kiadja a Romániai Magyar Demokrata Szövetség Ügyvezető Elnöksége, Kolozsvár, 1995.